

Makale Geliş | Received: 22.11.2021
Makale Kabul | Accepted: 17.02.2022
Yayın Tarihi | Publication Date: 30.03.2022
DOI: 10.20981/kaygi.1026812

Eylül Tuğçe ALNİAÇIK ÖZYER

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Türk-Alman Üniversitesi, Kültür ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, TR
Turkish-German University, Faculty of Cultural and Social Sciences, Department of Sociology, Istanbul, TR
ORCID: 0000-0001-5938-5636
eylulalniacik@gmail.com

Farklı ve Sürekli: Uexküll'ün Umwelt'ine Gezintiler¹

Öz: Son dönemlerde sosyal bilimlerde insandışı varlıklara yönelik ilginin artması ile bu varlıkların nasıl ele alınabileceğine dair önemli soru ve sorunlar öne çıkmaya başlamıştır. İnsanı muhtelif özellikleri ile ayrıcalıklı bir pozisyona yerleştirip, diğer varlıkları insana nispetle değerlendirmek kapsamlı ve derinlemesine analizlerin ihtimalini düşürürken, (var) oluşlar arasındaki farklılıkları da göz ardı eder. Bu bağlamda dikkat çeken öncelikli hususlardan biri insandan farklı olan canlılar dünyasına dair tasavvur ve tefekkürde kopukluklar ve süreksizlikler olmayan bir zemin tesis edebilmektir. Geçtiğimiz on yıllarda (Türkçe yazın da dâhil) karşımıza yeniden çıkmaya başlayan biyolog Jakob von Uexküll'ün canlıları kendi öznel koşulları dolayısıyla yarattıkları anlam, etkileşim ve birliktelik ile değerlendiren çalışmaları söz konusu ihtiyaçlara teorik ve kavramsal çerçevede karşılık verebilir. Bu çalışmada Uexküll'ün *umwelt* (ortam, çevre, çevreleyen dünya) kavramı etrafında şekillendirdiği yaklaşımına, kavramları kullanım biçim ve yerlerine yer verilmiş, daha açıklayıcı olması amacıyla Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin Uexküll'e dair yorum ve temaslarına değinilmiştir. Ayrıca Deleuze ve Guattari'nin etolojiyi yeni bir tür etik olarak yorumlamaları, Uexküll'ün etolojiyi mümkün kılan isimlerden biri olarak anılması ile paralel olarak ayrı bir katman daha eklemektedir. Bu bağlamda çalışmanın öncelikli amacı canlıların farklılıklarını gözetenek, bu farkları herhangi bir normatif veçheye büründürmeyen yaklaşım edinebilmektir. Bu sayede insanın diğer canlılar ile birlikteliğine dair yönetsel tutarsızlık veya süreksizliklerin önüne geçilebilir.

Anahtar Kelimeler: Uexküll, Umwelt, Deleuze & Guattari, Etik, Etoloji

¹ Bu çalışma Eylül Tuğçe Alniacık'ın "Ekolojik Krizi Etik ve Ontolojik Düzlemde Değerlendirmek" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, danışman Prof. Dr. Ali Akay, Kasım 2020.)

*Bu metin boyunca İngilizce ve Almanca'dan yapılan çeviriler yazara aittir.

Different and Continuous: A Stroll through Uexküll's Umwelt

Abstract: In social sciences with the recent increase in interest in non-human creatures, important questions and problems have come to the fore about how these creatures can be handled. Placing human beings in a privileged position with their various characteristics and examining other beings in relation to human beings reduces the possibility of comprehensive and in-depth analysis, while ignoring the differences between existences. In this context, one of the primary issues that draws attention is to establish a ground without interruptions and discontinuities in the imagination and contemplation of the living world, which might be different from human beings. The works of biologist Jakob von Uexküll, who have started to appear again in the past decades (including Turkish literature), can respond to these needs in a theoretical and conceptual framework, which examines living things with the meaning, interaction and unity they create through their subjective conditions. In this study, Uexküll's approach that he shaped around the concept of umwelt, the way and place of use of the concepts are included, and Gilles Deleuze and Felix Guattari's comments and contacts on Uexküll are mentioned in order to be more explanatory. In addition, Deleuze and Guattari's interpretation of ethology as a new kind of ethics adds another layer in parallel with Uexküll being mentioned as one of the names that make ethology possible. In this context, the primary aim of the study is to take into account the differences of living things and to adopt an approach that does not take these differences into any normative aspect. In this way, methodological inconsistencies or discontinuities regarding the coexistence of humans with other living things can be avoided.

Keywords: Uexküll, Umwelt, Deleuze & Guattari, Ethic, Ethology.

Giriş

İnsanın, bilişsel kapasite ve süreçleri ondan farklılaşan, anlamlar dünyasını idrak edip dâhil olabilmek için muazzam uğraş gerektiren varlıklara dair tasnif ve tasavvuru, Avrupa merkezli bilimsel düşünce içinde belirli ikilikler etrafında şekillenmiştir. Bu ontolojinin ikili kategorikleşmesi (*özne-nesne, fail-eylem, nesne-olay* vd.) Aristoteles'ten itibaren felsefi geleneğin içinde kök salmış olsa da, Barry Smith'in vurguladığı üzere artık kendini bir kriz olarak gösterir. Smith, muhtelif kombinasyonlar halinde ikilikler olarak konumlandırılan farklar arasından nesne (*objekt*) ve olayı (*ereignis*) öne çıkarır. Nesne basitçe şey, cisim (*dingen, körpern*) iken, olay bir dönüşüm, süreçtir (*veränderung, prozessen*) (Smith, 2004: 31-32). Görüldüğü üzere bu tasarımda nesnenin varlığı en baştan en sona dek özdeş (*identisch*) olarak nitelendirilir. Elbette tam anlamıyla değişimden azade bir nesneden bahsedilemeyeceği için niteliksel değişim, niceliksel biçimde ifade bulmaya çalışır. Tam da bu sebeple bugün çeşitli kriz söylemlerinde karşımıza çıkan

ise niteliksel temsiliyet ve niceliksel mübadele arasında kurulmaya çalışılan imkânsız özdeşliğin hayalidir. Niceliklendirme ile ilgili temel problemlerden biri nesnellik iddiası ile öznel koşulları geri planda bırakması, birbirine indirgenemeyecek birimleri kıyaslama gayretinde yatar (Latour ve Lepinay, 2018). Zira kıyaslama için genel ölçüm biriminin ne olacağı, oldukça önemli etik ve metodolojik bir meseledir.

Modern düşüncenin insanmerkezci yapısı başlı başına böylesine bir kıyas üzerine kuruludur. Bir tarafta şematize edilmiş, dinamik veçhesi statik sınırlara dâhil edilerek her şeyin ölçüsü haline getirilmiş insan yer alır, diğer tarafta ise ondan taşan her şey oldukça yoğun, katmanlı, girift ilişkileri ile bir kenara terk edilmiştir. Fakat modern bilimsel düşünce bütünüyle homojen olmadığı gibi, her dönem kendi içkin koşullarının virtüel nitelikleri ile eleştiriler ve alternatifler içerir (Descola, 2013: 159). Misal olarak bir taraftan Aristoteles, fizik dünyasını gözlemlerine dayandırırken, Sokrates öncesi felsefe dünyasında Pisagor'un ruh göçünden bahsedişine hayvanlar ile ilişkisi üzerinden tanıklık edilebilir (Simondon, 2019). Keza Montaigne, yaşamsal ilkesi içgüdüsel olan, akıldan ve duygulardan azade şekilde resmedilen hayvan tasavvuruna bizzat benzer sembolik becerilere hâsıl oldukları görüşüyle karşı çıkar. Yine Condillac insan ve hayvan arasındaki farkın niteliksel değil derece farkı olduğunu ileri sürerek, hayvanları birer otomattan fazlası olarak resmeder (Descola, 2013: 159). Ne var ki bu örnekler çoğaltılabilir de, insan ve hayvan arasındaki keskin ayırım daha yaygın kabul görür ve önemli zihinsel bir dönemecin çokça referans verilen kökeni olur. Bu zihinsel dönüşümün önemli aktörlerinden biri olan René Descartes'ın özel olarak hayvanları *ruhsuz otomatlar* olarak nitelendirerek insanlardan ayırıştırması mekanik görüşün işleyişine önemli bir kaynaktır. Descartes *Yöntem Üzerine Söylem* (1998) adlı meşhur ve çokça referans verilen çalışmasının beşinci bölümünde ışık-gölge metaforu üzerinden, soruşturmasını ele alır. Ressam, çizeceği nesnenin tüm yüzeylerini, kendi içkinliği içinde hakkıyla tuvale aktaramayacaktır. Fakat ışıkla ilişkisi asli olan yüzeyi diğer yüzeyler arasından seçip öne çıkarabilir, diğer yüzeyleri ise gölgelendirerek, yani

asli yüzeye nispetle bir mevki atfederek kompozisyonunu oluşturabilir. İnsan ise tüm bunların izleyicisi ve belirleyicisi olarak ışık-gölge ilişkisine dâhil edilir. (Descartes, 1998, V. Bölüm). Böylece insan, bu mekanik düzenleme içinde ayrıcalıklı bir pozisyon üstlenerek diğer var oluşların koşuluna dönüşür. Aynı bölümün devamında canlı hayvanların kardiyovasküler sistemleri üzerine yaptığı deneylere dayanarak oluşturduğu çerçevede hayvanları otomattan ayırmak için herhangi bir gerekçe görmez. Hissetme yetilerinin bulunmadığını iddia ettiği hayvanlar üzerine yaptığı deneyler neticesinde vardığı sonuç uyarınca ona göre kalbin işleyişi tıpkı saatin devinimini sağlayan çarklar gibi toplar ve atardamar faaliyetlerinden başka bir şey değildir (a.g.e.: 28).

Buradan hareketle düşünceden yoksun varlıklar karşısında insan türüne özgü addedilen refleksif düşünce yetisi Kartezyen düşüncenin meşhur düalizmini oluşturur. Üzerine çokça tartışmaların ve eleştirilerin getirildiği bu yaklaşımda Tanrı'nın soyutlanması, dünyanın artık makinevari bir biçimde çarklarının dönmesiyle hareket eden bütünlüğe doğru evrilmesi etkili olmuştur. Simyanın kimyaya, astrolojinin astronomiye evrileceği yeni dünyada insan, önceden ahlaki planda sorulan soruları matematiksel sahada sormaya başlar. Antik Yunan'da mükemmellikler âlemi olan astronomi, Galileo tarafından *ay-altı fizik* dünyasıyla bir araya getirilir. Artık dünya çarkları ileride daha da bölümlere ayrılmış disiplinler tarafından ayrıştırılıp incelenecek bir bütünlüğe dönüşmenin eşiğindedir (Descola, 2013: 57-62). Tıpkı insanın "icat" edilmesi gerektiği gibi (Foucault, 2001) doğa da toplumsal ve ideolojik olarak bilimsel gelişmelerin gölgesinde mekanist devrimle iş birliği içinde başka bir düzlemde keşfedilir.

Bu mekanist görüşe, imkânsız nesnellığe, insanın ayrıcalıklı konumuna, kısacası modern bilimsel düşüncenin "anlam"ı yaşamdan çekip çıkararak dönemselleştirmesine doğrudan eleştiriler ve alternatifler sunmaya gayret eden Jakob von Uexküll'ün çalışmaları, diğer canlıları anlamamız için müşterek bir zemin kurmaya

çalışır. Bu zemin natüralist² kabuller gereği anlamlar dünyasının, kültürel ve toplumsal alanın dışına atılmış insandışı varlıkların, duyuşsal mekanizmalarını anlayabilmek adına (olabildiği ölçüde) yatay şekilde kurgulanmış teorik bir düzenlemedir. Bu çalışmanın amaç ve kapsamı; Kant felsefesini takip eden ve on yıllar ardından yeniden keşfedilen Uexküll'ün kendi döneminin etkili düşünsel koşullarına, kavramsal teçhizatına karşılık sunduğu teorik ve ampirik modeline yer vermektir. Son yıllarda başta hayvanlar olmak üzere insandışı varlıklara dair tasavvur ve tefekkür için uygun metodolojik yaklaşım arayışında, Uexküll'ün hiyerarşik konumlandırmalardan imtina ederek kurgulamaya çalıştığı bakış açısı ihtiyaçları bir nebze de olsa karşılayabilir. Sadece zihinsel beceri ve kapasiteler açısından değil, duygulanımlar, karşılaşmalar hatta zaman-mekânın farklı şekillerde tezahür edip, farklı gerçeklikler (Uexküll'ün tabiriyle farklı *umweltler*) yaratması başlı başına inceleme konusudur. Kantçı bir biliminsanı olduğunu defaatle vurgulayan Uexküll'ün çalışmalarına Deleuze'ün merceğinden bakmak ise daha açıklayıcı olmanın yanında, yeni bir katman daha ekler. Bu durumun sebebi Deleuze'ün felsefi programına dâhil ettiği düşünürlerle kurmuş olduğu kendine has ilişki biçimidir. Aberto Toscana'nın değindiği üzere Deleuze, metinlerinde (keza Guattari de) yer verdiği figürleri kendi düşüncesinin arabulucuları haline getirir. Bu sayede de oldukça enteresan yönleri açığa çıkar (Toscano, 2012: 435) Bu bağlamda, Toscano'nun Deleuze'ün *Fark ve Tekrar* çalışmasındaki notunu hatırlatışına kulak vermek mühimdir: “Mevcut anlatılar felsefe tarihi açısından tam anlamıyla yetersizdir, çünkü yalnızca araştırmalarımızın ihtiyaçlarına hizmet etmeye yönelik ele alınmışlardır” (a.g.e.: 436). Bu durumun sebebiyet vereceği açmazların üstesinden gelebilmek için, Toscano'nun sunduğu yaklaşımlardan biri Deleuze'ün

² Burada “natüralist” kavramsallaştırması Philippe Descola'nın önemli monografisi *Doğa ve Kültürün Ötesi*'ne dayanmaktadır. Descola dört farklı tanıma biçimine eşlik eden altı tane ilişki modeline yer verir. Tanıma şemalarında esas örüntü süreklilik ve süreksizlik figürleridir. İçsel ve fiziksel halde takip edilebilecek süreklilikler ve süreksizlikler dünyayla ve başkalarıyla gerçekleşen deneyimlerin güzergâhlarına dair yol göstericilerdir. İçsel süreklilik ile söz konusu olan, varlıkların ruhani, bilişsel, kültürel, toplumsal ortaklıklar paylaşmalarıdır. Fiziksel süreklilik ise fiziki, yani bedensel benzerlik sayesinde tesis edilmektedir. Bu kombinasyonlar etrafında çerçevesini çizmeye çalıştığı natüralizm, fiziksel süreklilik ve içsel süreksizlik hattı üzerine yerleştirilir.

felsefi yol arkadaşlarıyla ortak sorularını açığa çıkarıp, problematik bir saha tesis etmekten geçer. O halde Uexküll ile Deleuze ve Guattari'nin ortaklığının bulunabileceği otonom bir alanı nerede bulabiliriz?

1. Kayıp Anlamın İzinde

Uexküll (1864-1944) kendi çağdaşı fizyolog Leon Asher tarafından yaptığı araştırma ve çalışmalarının hâkim bakış açısını değiştirebilme ihtimaliyle biyoloji dünyasının Einstein'ı olarak sunulur (Kull, 2020: 483). Dönemin interdisipliner ve özgürlükçü çalışmaları teşvik etmesiyle meşhur olan Hamburg Üniversitesi bünyesinde (Stjernfelt, 2008: 170) 1926 yılında kurmuş olduğu *Institut für Umweltforschung* (Umwelt Araştırmaları Enstitüsü) deneysel ve teorik çalışmalarına yoğunlaştığı kurum olmuş, başka bir ifadeyle kendi döneminde kabul görmüştür. Fakat Neo-Darwinizm ve niceliksel biyolojinin hâkim yaklaşımlara dönüşmesi ve Uexküll'ün Darwinizm'e olan mesafesinin etkisiyle de gerçekleşen bir unutulmuş döneminin³ ardından, 1970'li yıllarda yeniden keşfedilişini beklemek gerekmiştir. Son yıllarda ise birçok farklı alan ve ilgiden çalışmalarda Uexküll ve özellikle *umwelt* kavramsallaştırmasıyla daha sık karşılaşmaya başladık.⁴ Bu durumda Uexküll'ün bir bilim insanı olmasının yanında önemli bir felsefe okuyucusu ve kavram üreticisi olması etkilidir. Özel olarak iki alanda kendisine fahri kuruculuk vasfının atfedilmesi de söz konusu ilginin artmasında belirleyicidir. İlki Konrad Lorenz'in kendisinden etolojinin kurucusu olarak bahsi (Uexküll, 1998), ikincisi ise Thomas Sebeok'un Uexküll'ü biyosemiyolojiyi mümkün kılan isimlerden biri olarak anması ve *umwelt* öğretisine bu alanda ayrıcalıklı bir yer vermesidir (Augustyn, 2009: 5).

Her şeyden önce bir biyolog olan Uexküll'ün temel dertlerinden biri; biyolojinin ve biyolojiyle bağlantılı şekilde zooloji ve botaniğin görece geç gelişmiş

³ Bu unutulmuşun berisinde *umwelt* kavramsallaştırmasının, öğrencisi Lothar Gottlieb Tiralá (Institute of Racial Hygiene at the University of Monaco, 1933) politik amaçlarla kullanılması (Schroer, 2019: 5) da etkili olabilir.

⁴ Başlıca eserler ve özel olarak 2001 yılından itibaren Uexküll'e atıfla yapılan çalışmaların kapsamlı derlemesi için ise şuraya bkz. (Kull, 2020).

disiplinler olmasıdır. Belki de bu sebepten dolayı metodolojik olarak fizik ve kimyanın yöntemlerini, doğrudan biyolojiye aktarma eğilimi söz konusu olmuş, fakat bu eğilim, yaşayan organizmaların fizyo-kimyasal mekanizmalara indirgenmesine varmış, mekanizm de temel yöntemsel tercihe dönüşmüş haldedir. Buradaki mekanizmden kasıt ise klasik fiziğin daimi neden-sonuç ağı ve bu zaruri ağın tüm zaman-mekânı kapsayıcıdır (Weiss, 1948: 45). Oysa Uexküll için yaşamın bilimi olan biyoloji, kendi yaratıcı ihtimalini ve öznelliğini barındırmaktadır (1928). Biyolojinin bu bağlamda üstleneceği görevlerden biri fizyoloji aracılığıyla elde ettiği verileri anlamlar dünyasına dâhil etmek, canlıları kendi yaşam ortamlarıyla beraber ele alarak uyum sağlamak için işe koştukları eylem repertuarlarının dökümünü yapabilmektir.

Uexküll'ün aktif üretiminin olduğu dönemde biyoloji alanında özellikle iki önemli figür dikkat çeker (Buchanan, 2008: 9). Bunlardan ilki Darwin ekolünü takip eden, mekanik biyolojinin evrim odaklı yaklaşımı, diğeri Karl von Baer'in embriyoloji alanındaki çalışmalarıdır. Öğrenim gördüğü Dorpat Üniversitesi (şu anki ismiyle Tartu Üniversitesi) Darwin'in evrim teorisinin Kıta Avrupası'na yayılmasında etkili olan figürlerin parçası olduğu bir kurum olsa dahi, Uexküll bu ekole her zaman temkinli ve mesafeli durmuştur. Fakat söz konusu bu mesafe ilk akla gelebileceği gibi evrim düşüncesinin kendisine olmaktan daha çok, Darwin'in evrimin işleyiş mekanizması olarak doğal seleksiyonu uygun görmesine dairdir.⁵ Doğal seleksiyon dolayısıyla ilerleyen evrim düşüncesinin açmazı Uexküll'e göre anlamın ve gerçekliğin mekân ve zamanın neden-sonuç ilişkisi içinde çözünmesine sebep olmasıdır. Bunların yanında Uexküll'ün Darwin'e yönelik eleştirileri ise *Teorik Biyoloji* çalışmasının da temel hatlarından biri olan, anlamın fizik biliminden devralınan yaklaşımlar sebebiyle biyoloji içinde muhafaza edilemeyeşidir. Onun için

⁵ *Evrin* terimi Darwin'e mal edilmiş olsa da Darwin'den önce de üzerine tartışılan, belirli çerçevede kullanılan bir kavramdır. Hatta bu sebeple yerleşik kabulleri çağrıştırmaktan ötürü bugün evrim teorisyeni olarak anılan düşünürler çalışmalarının ilk aşamalarında terimi kullanmaktan imtina etmişlerdir. Örneğin Darwin, evrim yerine, *descent with modification*'ı, Lamarck *transfromisme* ifadesini, Haeckel ise *Transmutations-Theorie* veya *Descendenz-Theorie*'yi kullanmıştır Bkz. (Gould, 2003: 19-20)

biyoloji, organizmaları etki-tepki gibi basitleştirebilme hususunda kullanışlı olsalar dahi yaşamın kendisine yönelik idraki kısıtlayan yöntemler yüzünden bütünüyle yalıtılmış sabitlikler oluşturmaya evrilmiş, Darwin de bu yaklaşım ve kabulleri pekiştirir nitelikte tercihlerde bulunmuştur. Zira rastlantı ve hatayı öne çıkararak doğal seleksiyon ile evrimi bir arada kurgulamıştır. Devamında ise genetik aktarımın ve genetik bilginin ön plana çıkarılması, teknik anlamıyla preformatif⁶ olmasa da, türün bireysel yaşamını, öznel deneyimini göz ardı ederek, doğal seleksiyonun aşkın bir pozisyona evrilmesine varabilir. Bu kaotik fiziksel dünya için Uexküll şöyle der:

Darwin'den itibaren, sadece inorganik nesnelerin değil, hemcinslerimizin algılanan dünyalarındaki yaşayan şeylerin parçalara bölündüğüne şahit oluyoruz. Algılanan dünyanın çoğunluğunda, hayvanlar ve bitkiler atomların plansızca bir araya gelmelerinden başka bir şey değil artık. Aynı süreç öznenin kendi bedeninin sadece maddenin montajı olmasında da geçerlidir. [Bedenin] tüm dışavurumları fiziksel atomik sürece indirgenmiştir (Uexküll, 1926: 335).

Neden-sonuç ilişkinin metodolojik olarak merkeze yerleştirilmesi organizmanın birçok önemli unsurunun gözden kaçmasına sebep olacaktır. Yine Uexküll'ün Darwin'in analizleriyle ilgili temel derdi, bütünün organizmanın parçalarının bir araya getirilmesine indirgenmiş olmasıdır. Zira bu yaklaşım organizmanın kendisinin, mesela bütün olarak bir hayvanın ne demek olduğunun önemini göz ardı eder. Keza mekanik biyolojik yaklaşım canlının evrimine yönelik aşamalara dair modern episteme ile tutarlı bir çerçeve sunuyor olsa da Haeckel'in dikkat çektiği üzere başlangıca yerleştirilmiş ilkel organizmanın kökenine dair aynı tutarlılığı göstermez ve cansız ile canlı arasında bir uçurum yaratır (Haeckel, 1862). Yine de Uexküll, anti-evrimci bir biyolog değildir (Kull, 1999). Fakat biyolojiyi anlamlar dünyasına dâhil etmeye çalışan, biyosemiyotik alanın kurulmasında

⁶ Preformatif (önoluşum) kabul uyarınca organizmaların henüz başlangıçtan itibaren gelişiminin tüm sürecinin tamamlanmış olduğu kabulü hâkimdir. Bu minvalde insan embriyonlarında daha önceden gelişmiş halde bulunduğu düşünülen homonculusların açılma sürecini (*evolere* açılmak anlamına gelir) ifade etmek için 1774'te yılında Albrecht von Haller tarafından evrim kavramı kullanılır (Gould, 2003: 20). Uexküll ise ilk olarak kavrama yüklenmiş bu anlam hasebiyle evrime karşı temkinli ve tereddütlüdür.

dolaylı olsa da etkisi bulunan biri için evrimin mekanikleşmesinin neden kusurlu görüleceği de anlaşılabilir.

Uexküll, *Teorik Biyoloji* kitabının giriş kısmında Kant'ı takip ederek hayvanların öznel umwelt'lerinin inşasının, insanlardaki transandantal yapıya benzer olduğunu ifade eder. "Tüm gerçeklik öznel belirıştır" dedikten sonra şöyle devam eder:

Biyolojinin görevi, Kant'ın soruşturmalarının neticesinde (1) vücudumuzu-özellikle de duyu organlarımızı ve merkezi sinir sistemimizi göz önünde bulundurmak ve (2) diğer öznelerin (hayvanların) nesnelereyle ilişkisini incelemek üzere iki hatta ilerler. [...] Kant'ın ölümsüz mirası, ilkelerini açığa kavuşturduğu bir organizasyonu zihnimizde [bununla tüm ruhsal (*seele*) ve tinsel (*geist*) güçler kast edilir] keşfetmesidir. Zihnimizde ancak eyleme geçtiğinde açığa çıkan içsel bir plana-uygunluk (*planmäßigkeit*) mevcuttur. Bu sebeple zihin, iş başında izlenimler edinir ve işlenirken incelenmelidir (1926: 3-4).

Kant'ın ardından, gerçekliğin öznel olduğunu kabul ettikten sonra bu gerçekliğin nasıl tesis edildiğini iş başında anlayabilmek için *umwelt* kullanışlı bir teçhizattır. Yukarıda yer verilen ifade de görülebileceği gibi Uexküll için sürecin kendisi önemlidir. Artık dünyadan nesnel bir gerçeklik olarak değil, öznel bir belirış koşulu olarak bahsetmeye başladığımızda, bu belirışlerin tüm organizmalar için ne koşullarda sağlandığına bakmak Uexküll'ün çalışmasının temel dayanaklarından biridir. Belirışler ise süreçlerdir. Nesnelere öznelere ilişkisel olduğu içinde değerlendirileceği bu yeni kavramsallaştırmada ise, özne kategorisi sadece insanlara has kalmayacak, paramezyumdan meşe ağacına oldukça çeşitli türler kendi öznel varoluşlarıyla değerlendirilecektir. Tüm bunları kabul edip insan olmayan varlıkların dünyalarına dâhil olurken kendi gerçekliğimizin ön kabul ve varsayımları konusunda imtina etmek dikkat edilecek ilk noktalardan biridir. Donna Haraway'ın dikkat çektiği gibi hayvanlarla ilgili uydurulmuş varsayımlardan kurtulup, onlarla yabancılar olarak karşılaşmayı öğrenebilmek gereklidir (2010).

Kalevi Kull'un, Uexküll'ün uzun bir sessizlik döneminin ardından özellikle 21. yüzyılda yeniden gündeme gelmesi ile ilgili öne sürdüğü temel argümanlardan ilki biyolojik bilginin uğradığı dönüşümdür (2020: 487). Evrimsel yeniliğin genetik

belirlenim ile birlikte faillik kategorisi üzerinden izah edilmeye başlaması, Uexküll'ün organizmaları birer anlam yorumlayıcısı, üreticisi ve taşıyıcısı olarak ele alması ile paralellik gösterir. Ayrıca umwelt kavramsallaştırmasının ekolojik çalışmalara işlevsel şekilde adapte edilebilmesi⁷ özneliğin ön plana çıkarılması, son dönemlerde insan-hayvan ilişkisi üzerine çalışmaların artması da Uexküll'ün yeniden keşfedilmesi ve kullanım kapsamının genişlemesinde etkilidir.

2. Umwelt Araştırmaları (*Umweltforschung*)

Şimdiye kadar çizilen çerçeveden görülebileceği gibi Uexküll için en basit organizmalar da dâhil canlıların *anlamlı* dünyalarına nüfuz edebilmek asli uğraşlardan biridir. Bu bağlamda Uexküll'ün umwelt etrafında ördüğü kavram setine başvurmak, canlıların anlam dünyalarının, gerçeklik üretimlerinin nasıl mümkün olduğu konusunda yol gösterici olacaktır. İlk kez 1909 yılında *Innenwelt und Umwelt der Tiere*'de sunulan *umwelt* kavramı ilerleyen dönemlerde asli araştırma konusuna evrilecektir. Kavramın Türkçe de dâhil, çeviri tercihleri çeşitlilik gösterir. “Çevreleyen-dünya”, “ortam” gibi çevirilerinin olmasının yanında umwelt olarak bırakılan örnekler de vardır. Fakat doğrudan sadece dışsal bir çevre anlamı taşımadığını vurgulamak önemlidir.⁸ Zira Uexküll'ün felsefe içinde yorumlarına çoğunlukla bu kavramda gerçekleştirdiği dönüşüm sayesinde rastlamaktayız.

⁷ Örnekler için bkz. Tonnessen (2009); Feiten, (2020), Chrulew (2020)

⁸ Aslında kavramın kendisine dair açmazlar sadece Türkçe çevirisiyle sınırlı değildir. Bahsedildiği gibi Uexküll'ün düşünsel faaliyetlerinin belki de en önemli ürünlerinden biri kavramları dönüştürmesidir. Bu bağlamda *umwelt* sözcüğü (Goethe'den beri) Almanca içinde “çevre”yle aşağı yukarı aynı anlamlarda kullanılmıştır. Uexküll'le beraber dış dünyayı ifade eden çevre anlamından uzaklaşıp, merkezinde bir canlının yer aldığı, bedensel özelliklerinin önem kazandığı bir anlam edinmeye başlar ve “iç” ve “dış” dünyaların birlikteliği öne çıkar. Bu sebeple Almanca çağdaş biyoloji çalışmaları içinde umwelt kavramı iki ayrı hatta gönderme yapar. Karışıklığı engellemek için Uexküll'ün umweltini “*eigenwelt*” olarak adlandıran yazarlar vardır (bkz. Mildenberger ve Hermann, 2014: 9). Keza İngilizce çevirilerde de farklı tercihlerle karşılaşmaktayız. *Subjective world* (Augustyn, 2009: 2), *surrounding world, environment* (Uexküll, 2010) gibi öneriler bulunmakla beraber umwelt haliyle bırakılan örnekler de mevcuttur.

Kavram, um- (etrafında anlamına gelen bir ilgeç) ve welt (dünya) sözcüklerinden oluşur. Bu haliyle *çevreleyen dünya/ surrounding world* tercihi doğrudan çeviri için uygun görünse de, kavramın canlıların “iç” ve “dış” dünyalarının bir araya gelmesiyle oluştuğunu gizlerken, sanki dış dünyayı daha çok öne çıkarır. Bu sebeple kavramın Uexküll'ün kendi yarattığı kavramsal teçhizatın en önemli unsurlarından biri olduğu ve Uexküll ile birlikte özel, bütünüyle yeni bir anlam edindiği dikkate alınacak olursa, Türkçede de orijinal versiyonda korunması makul görünmektedir.

2.1. Kenenin Peşinden

Uexküll'ün çoklu türleri kapsayan keşif gezintilerinde yer verdiği belki de en popüler canlı (onun ifadesiyle) *nahos* bir misafir olan dişi bir kenedir. *Steifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen*'ın (1934) (Hayvan ve İnsan Umweltilerinde Gezintiler) başlangıcı çalılık ve ormanlık alanda karşımıza çıkan dişi bir keneye ayrılmıştır. Kör ve sağır olan bu hayvan, kanından besleneceği memeliyi bir dalın ucuna yerleşmiş şekilde bekler. Peşinde olduğu avın ayırt ediciliği ise derilerindeki salgı bezlerinden yayılan bütirik asidin kokusudur. Bu kokuyu aldıktan sonra kene kendini dallardan aşağı bırakır ve şanslıysa bir memelinin üzerine düşer. Ayrım yapabilmesini sağlayan ikinci yetisi ısıya karşı duyarlılığıdır. Eğer beklentisinin aksine soğukkanlı bir canlıyla temas söz konusu olursa beklediği yere geri dönerek bir sonraki hedefe odaklanır. Eğer avında başarılıysa canlının tüyleri arasında kendine bir yer bulup yerleşir ve kanı içmeye başlar. Yeteri kadar şıştikten sonra kendini bırakır, etrafa yumurtalarını saçar ve ölür.

Uexküll kenenin, *makine* olarak nasıl değerlendirilebileceğini sorar (1934). Sadece reflekslere dayalı fizyolojik bir varsayım tüm refleks arkalarının hareket aktarımıyla beraber çalıştığının kabul edilmesini, öznel bir faktöre ihtiyaç olmadığını dile getirir. Fakat buna karşılık söz konusu olan sadece hareket aktarımı değil, uyarım aktarımının beraber işlemedir ve bu uyarım ancak özne tarafından fark edildiğinde gerçekleşir. Şöyle ki eğer kene vücut sıcaklığında bir sıvının içine bırakılırsa, bunu kan gibi algılayıp içecektir. Onun dünyasında tadın bir önemi yoktur. Kenenin üç uyaranlı oldukça sade dünyası Uexküll'ün öznel dünyalardan kastını ifade edebilmesine yardımcı olur. Sıcakkanlı memelilerden gelen sıcaklık ve koku ile derisinin ışığa duyarlılığı dışında tüm dünya kene için ilgisiz hale gelmiştir. Dalda uygun sıcaklıkta bir memeli gelene kadar herhangi bir faaliyete dâhil olmayarak sanki hayatı askıya alabilir. Öyle ki askıya alınmış hayatıyla kene 18 yıl bekleyebilir. Kenenin bu becerisi Uexküll tarafından Kant'la beraber zamanın çevrimsel karakterinin yerini çizgisel niteliğe bırakmasıyla ele alınabilir. Söz konusu

18 yıl kenenin bir anına denktir, yani her anın (*moment*) süresi (*dauer*) canlıdan canlıya değişiklik gösterir (Uexküll, 1934: 9).

2.2. Umwelt'te Zaman

Deleuze'e göre Kant'ın zaman ve zamansallıkla ilgili getirdiği yeniliklerden ilki, zamanın antik gelenekteki gibi harekete ve değişime olan bağımlılığına dairdir (Deleuze, 2007: 46). Yunan felsefesindeki yaygın kabul uyarınca zaman hareketin sayısıdır. Bu sayede gezegenlerin hareketleri ve konumlarına göre belirli zamansal birimlerden bahsedilebilir, dünyanın güneş etrafında tamamladığı hareket bir yıla denktir. Belirli periyotları, evreleri, bu sayede takvimi mümkün kılar. Bir bakıma düzenin tesis edilmesini sağlayan zamansal tasvirin sunduğu imkânlardır. Yine, Aristoteles'in zaman ve cisimler (kütle) arasında kurduğu ilişki sayesinde zaman astrolojik bir nitelik kazanır. Ayrıca kozmik hareketin sürerliliği sayesinde zaman ebediyetin imgesi olarak çevrimsel bir karaktere sahip olabilir.

Oysa Kant ile beraber zaman çevrimsel biçiminden çizgisel bir hale evrilmeye başlar (Deleuze, 2007: 47). Kozmik döngülerle tanrı-insan ilişkisini güvence altına alan zamandan düz çizgi haline gelen zaman Deleuze'e göre bir ayırım yaratır. Bu ayırım hem insan ve tanrı arasında bir tür uyum halinde seyreden ilişkinin dinamiğinde, hem de insanın önce ve sonrada bir araya gelemeyen kendindedir (a.g.e.: 53). Başka bir ifadeyle insan zamandaki bir kesiklikdir artık. Deleuze zamandaki bu değişimi daha iyi kavrayabilmek için Kant'ın birinci kritiğinin "*Algı Beklentileri*" bölümünde zamanın (ve mekânın) genişleyebilir büyüklükler olarak değerlendirilmesini vurgular. Genişlemeden kasıt kolayca anlaşılacağı gibi parçaların toplanarak daha büyük bir çoğulluk haline gelmesidir: dakikaların toplamının bir saat etmesi örneğinde olduğu gibi. Ne var ki gerçeklikten bahsettiğimizde gerçekliğin sentezinin aynı zamanda yeğinsel niceliği de (*intensive quantity*) vardır. Yeğinliğine bir nicelikte ise söz konusu olan bir andır. Toplama veya çıkarma işlemlerinin işlevsizleştiği bir aşamadır, değerlerin art arda

gelmesinin önemi kalmamıştır. Bu haliyle zaman artık hesaplanabilecek bir şey olmaktan çıkıp *parametre* haline gelir (Deleuze, 2007: 60).

O halde kenenin 18 yılını bir an olarak düşünebilmemizin koşullarını görebiliriz. Zaman dışarıdaki kozmik niteliklerinden uzaklaşıp içsel bir sınıra, fenomenlerin ve düşüncenin mümkün olmasını sağlayacak bir zemine dönüştüğünde 18 yıl da yılların toplamı olmaktan çıkacaktır. Bir kene için bir belirlenimden diğer belirlenime geçişin ifadesinin süresidir. O halde hayvanlar hakkında hatalı varsayımların belki Agustinus gibi herkesin bildiği ama sorulduğunda cevap veremediği zamanı dâhil edecek ölçüde gözden geçirilmesi gerekmektedir. Uexküll zamanın çevreleyen bir zamandan içeriye taşındığını kenesiyle gösterdikten sonra, kendisine göre umwelt öğretisinin Kant felsefesiyle nihai bağlantısı olan mekân hakkında soruşturmasıyla devam eder.

2.3. Umwelt Mekânları

Uexküll için mekân da zaman gibi öznedir. Her canlı algı işaretleri dolayısıyla kendi öznel ilişkiler ağını dâhil olur. Mekân ise bu algı işaretlerinin birbirine eklemlenmesini sağlar (Uexküll, 1934: 11). Umweltsi mekânsal sahada değerlendirmek, belki de en çok karıştırılan bağlama, yani çevreye yönelik uygun bir fikir sunabilir. Uexküll için çevre (*umgebung*) ve umwelt aynı şeyler değildir. Bu farkı ifade edebilmek için Uexküll, işlevsel döngü (*funktionkreis*) adını verdiği bir süreçten bahseder.

Kenenin çevresindeki sonsuz uyaranlara varan tüm olup bitenlerden sadece üç uyaran tipini seçebilmesini, bu sayede olabildiğince sade bir ilişkiler ağına dâhil olabilmemesinin yolu işlevsel döngü içinde algısal seçimleridir. Uexküll'e göre tüm canlılar algı ve etki olmak üzere iki taraflı bir harekete müdahildir. Bir taraftan dış dünyadan gelen algı işareti ile çevrenin birtakım belirli özelliklerini yorumlar, diğer tarafta seçici bir sürecin ardından gerek gördüğü etki işaretini uygular (Uexküll, 1934: 6). O halde Uexküll için her canlı dış dünyanın her daim süren akışı içinden kendi özgün nitelikleri aracılığıyla birtakım uyarımlar seçer. Burada özel olarak

“seçmek” ifadesini kullanması önemlidir, zira her canlı bahsi geçen özgün özellikleri neticesinde birer öznedir. Özne canlı dış dünyadan gelen uyarılara bir etkide bulunarak yeniden bir uyarı yaratır; böylece Uexküll'ün işlevsel döngü olarak adlandırdığı süreç gerçekleşir. Canlıların ayırık bu döngüleri, mekân içinde ise oldukça değişik biçimlerde birbirleriyle bağlantılar kurar ve organizmaların işlevsel-dünyaları (*funktion-welt*) şekillenir.

Uexküll, işlevsel-dünyanın analizini şu şekilde yapar: bir hayvanı etkileyen uyarıların toplamı kendinde bir dünya oluşturur. İşlevsel döngüyle bağlantı halindeki uyarılar hayvanın hareketleri konusunda kerteriz almasını sağlayacak endikasyonlara dönüşür. Bu endikasyonların toplamı, algı dünyasıdır (*merkwelt*). Buradan hareketle yönerge çıkararak hayvan iç-dünya (*innenwelt*) yaratır (Uexküll, 1926: 126). Hayvan tarafından dış dünyaya yöneltilen eylemler bütünü ise etki dünyasını (*wirkwelt*) meydana getirir.⁹

Hissedilen dünya ve edimsel dünyanın kapsamlı şekilde bir araya gelmesiyle Uexküll'ün *umwelt* dediği bütün açığa çıkar. Tüm işlevsel döngüye iç dünya ve *umwelt*in birlikteliğinden doğar; *umwelt* de algı ve etki dünyalarına kendi içinde ayrışabilir. Bu döngüler, birliktelikler sürecinde hiçbir şey şansa bırakılmaz, her şey plana uygun şekilde hareket etmektedir (Uexküll, 1926: 127). Uexküll'ün bir hayvanı anlayabilmek için her yönüyle ele alınması gerektiğini öne sürdüğü bu döngüye herhangi bir aşamada zarar geldiğinde, hayvanın hayatı da tehlikeye girer.

İşlevsel döngüyü bileşenlerine ayırdığımızda, biyolojik olarak birbirinden tamamen ayrı döngü ve döngü grupları karşımıza çıkar. Bunlardan biri *medyumdur*. Medyumun ilk özelliği bunun hayvanda doğrudan bir uyarı oluşturmamasıdır (Uexküll, 1926: 128). Yani hayvan üzerinde herhangi bir belirti, iz gözlenmez, yokluğunda ise aksaklıklar yaşanabilir. Örneğin suda yaşayan canlılar için su, karada

⁹ Uexküll, *wirk-*, *merk-* çiftlerinden türetilen oldukça zengin bir terminoloji oluşturmuştur, fakat Türkçe çevirileri henüz bulunmamaktadır. “Uyarıcı bir etkide, eylemde bulunmak” anlamına gelen *wirken* fiil kökü, *wirkraum* (etki mekânı), *wirkpläne* (etki planları), *wirkzeichen* (etki göstergeleri) vb. kullanımlarıyla yer alırken, bunların karşısında “farkına varmak, hissetmek algılamak” manasıyla *merken* fiilinden *merkraum* (algı mekânı), *merkpläne* (algı planları), *merkzeichen* (algı göstergeleri) vb. kullanılmıştır.

yaşayan canlılar için hava birer medyumdur. Fakat suda yaşayan canlı için hava bir uyarana dönüşür, keza akciğer solunumu yapan bir canlı için uzun süre suda kalmak tehlikeli olabilir. Hayvanlar bir engelle karşılaştığıdaysa lokomasyonu sağlayan organları sayesinde bu durumunun üstesinden gelirler. Birçok durumda hayvanları belirli bir *habitat*'a bağlayan mekânsal bir düzenleme söz konusudur. Medyum dışında ayrıca *yemek* ve *düşman* için de işlevsel döngüler vardır; her ikisinde de hayvan birtakım uyarılar alır. Yemek için aldığı uyarılara karşı tatsal veya kimyasal tepkiler düzenlenmesinin ardından uyarı ortadan kalkar. Keza düşmanla karşı karşıya kaldığında da kaçmak veya savaşmak gibi eylem demetinden seçip uyguladığı faaliyetle neticesinde uyarı yeniden ortadan kalkar. Bir diğer işlevsel döngüyse *cinsellik* döngüsüdür. Yemek döngüsüne benzer şekilde işlese de, burada hayvanın kontrolündeki bir eylem setinden bahsedilebilir. Tüm bu döngüler hissedilir dünyada ayrı tecrübe edilir. Hayvanın iç dünyasında kesiştikten sonra eylem dünyasında yeniden birbirlerinden ayrılırlar. Fakat her hayvanda tüm bu döngüler bulunmak zorunda değildir. Uexküll'ün bu hususta başvurduğu örnek sadece yemek döngüsü bulunan omurgasız hayvanlar şubesinden süngerdir (a.g.e.: 132). Keza hayvanlarda bulunan döngüler, kendi öznellik koşulları ile oldukça çeşitlilik gösterir.

Şimdiye kadar bahsi geçen işlevsel döngülerde fark edileceği üzere nesne eksiktir. Oysa dış dünyanın uyarısı olarak öznedeki etki yaratacak sonrasında da bir eylem zincirinin kopmaz bir parçası haline gelecek olan nesnenin konumu döngü için ayrıcalıklıdır. Şeylerin ne ise o oldukları, başka türlü ilişki kurmalarının imkânsız gibi sunulduğu ontolojik önermelere karşılık Uexküll'ün formülü işlevsel döngü aracılığıyla bir nesnenin birçok veçhesi arasından canlının umweltine uygun, onun deneyimini, yarattığı uyarılar dolayısıyla koşullayan bir nesne anlayışıdır. Bütün haldeki bir nesne, ilerleyen bölümlerde daha detaylı ele alınacağı üzere tıpkı özne gibi her ilişki içinde geçici bütünlüklerden oluşur. Defalarca bütünleşecek, defalarca parçalarına ayrılacaktır. Uexküll şöyle der:

Bir böceğin üzerinde gezindiği taş, sadece bir böcek patikasıdır. Ağırlığı ve atomik ağırlığı veya kimyasal değerleri gibi materyal özellikleri bizim için ilgisizdir. Bunlar, sadece taşın formu ve sertliğinin öne çıkan nitelikleriyle ilgilendiğimiz için gözden kaçırabileceğimiz, eşlik eden özellikleridir (1926: 130).

Böcek için, üzerinde gezindiği taşın bir patikaya dönüşmesini sağlayan umweltidir. Başka bir döngünün içinde aynı taş farklı işlevler üstlenecek, muhtelif umweltlerin tesis edilmesinde rol oynayacaktır. Öte yandan Uexküll, umweltten bahsederken sık sık sabun köpüğü metaforuna başvurur. Tüm canlıların etrafı sanki bir sabun köpüğü ile sarılmış gibidir ve dışarıdan gelen uyarıyı filtrelerken, içerideki varlığı da kuşatarak bir “bütünlük” atfeder. Bu noktada hayali sabun köpüğünün canlının umweltinin asli parçalarından biri olduğu dikkat çeker. Algısal işaretlerin neler olacağı bu sayede çevrenin sonsuz unsurunun arasından, başka bir ifadeyle çevreden (*umgebung*) seçimin nasıl yapılacağı sabun köpüğü metaforuyla ifade bulur. Dış dünyadan gelen işaretler, canlının kendi zaman-mekânı dolayısıyla farklılaşır. Bu sebeple hayvanlar diğer canlıların öznel dünyalarını doğrudan bilemez, söz konusu olan öznel dünyaların zihinlerde yeniden inşa edilmesidir. Bu aşamada Uexküll'ün insanmerkezci olmayan bir antropomorfizmi yaklaşım olarak benimsediği şu ifadesinden çıkarılabilir:

Karşı karşıya kaldığımız mesele şudur: Kendi umweltimizde gözlemleyebileceğimiz yabancı (alien/unfamiliar) bir özne – bir hayvan – var. Bu umweltin kendi hakiki karakterini bizden aldığını biliyoruz. Yabancı öznenin kendi umweltine yüklediği karakteri asla bilemeyiz. O halde bizim için mümkün olan tek görev şundan ibarettir: Kendi umweltimizin her parçasına dair gözlem ve deney aracılığıyla, hangilerinin bu yabancı umweltte de mevcut olduğunu teyit edebiliriz (Uexküll, 1910: 128).

Sara Asu Schroer, bu tutumun canlılar arası iletişimi imkânsız kıldığı gerekçesiyle eleştiriler aldığı gibi öznelarasılık teorilerinin öncülerinden olduğunu savunanların da bulunduğu değinir (2019). Uexküll için ne kadar basit veya kompleks olduğu fark etmeksizin tüm hayvanlar, öznel zaman ve mekan düzenlemelerine sahip birer öznedir. Bu bağlamda yaşam plana-uygunluk çerçevesinde karşılıklı etkileşimle hâsıl olur. Başka bir ifade ile Uexküll'e göre doğa içinde plana uygunluk nedensellik ilkesinden çok daha temeldir. Bu aşamada

Uexküll bir kez daha Darwin'in hayvanların dâhil oldukları mücadeleleri nedensellik serisi içinde ele alışını eleştirir (Uexküll, 1926: 129).

Plana-uygun bir doğa tasvirinde Uexküll'ün teleolojik yaklaşım konusunda da çok ikna olmadığını göz önünde bulundurduğumuzda, meselenin *sabun köpüğünün* dolayımıyla nasıl öznellikler kurulduğu görülebilir. Uexküll için bu ilişkinin dinamiği müzikal bir kompozisyonu andırır. Ancak bu analogi üzerinden düşünüldüğünde önemli olan kompozisyonun ne tür bir kompozisyon olduğundan ziyade biraradalık için imkân sağlayıcı koşullarıdır (Buchanan, 2008). Başka bir ifadeyle bu kompozisyonu kimin yazdığı, kompozisyon dışında müzikal notaların kendi başlarına varlığına dair soruşturmakta, Uexküll'ün bu tercihteki motivasyonu bir müzikten bahsedebilmek için en az iki farklı notanın mevcut olması zorunluluğudur. Bu sayede düşüncesinin temelini (kendisi sık sık kullanmayı tercih etse de) özne-nesne ilişkisinden ziyade öznelarası bir veçhe edinmeye başlar.

Uexküll'ün elinden geldiğince sürdürmeye gayret ettiği Kant felsefesinden ayrılık noktalarından biri özne pozisyonunu insanla kısıtlı tutmamasıdır. Uexküll “transandantal özneyi yorumlayıcı bir özneye çevirirken, çevresel deneyimi de tercüme ve yorumlama süreçlerine çevirir” (Tonnessen, 2015: 10). Tek hücrelilerden karmaşık canlılara dek salındığı düzlemde aslında bütünlüklü bir organizmanın içsel dinamiklerinin de etkin pozisyonlar elde etmeye başladığını söz konusu kompozisyon analogileriyle takip etmek mümkündür. Şöyle ki, *Bedetungslehre*'de yer verdiği üzere organizmanın hücresele seviyede aktivitelerinde, hücrelerin de bir ritimle etkileşime geçtiğini şu şekilde ifade eder: “Sinir hücrelerinden oluşan canlı çanların ego-nitelikleri diğerleriyle ritim ve melodiler aracılığıyla iletişime geçerler. Bunlar umweltte yankılanmak üzere üretilen melodi ve ritimlerdir” (Uexküll, 1982: 48).

Mikro seviyede kakofoni olarak görülme ihtimali olan karşılıklı ilişkiler dahi bütünün içinde melodik niteliklere kavuşmaya başlar. Ve bu organik melodiler ile kakofonik olsa da hücresele ritimler bir organizmanın bütünsel yapısında senfonik

şekilde işler (Uexküll, 1982: 51). O halde Uexküll'ün plana-uygunluk olarak bahsettiği bir ilişkiler ağıdır. Bir sonraki evrede organizmanın harmonik ilişkisi başka bir organizmayla karşı karşıya geldiğinde ölçek de değişmiş olur. Başka bir ifadeyle aynı örüntü değişik ölçeklerde canlılar dünyasında vuku bulur. *Senfonik* organizmalar bir düete dâhil olurlar (Uexküll, 2001: 118). Bu düet karınca kolonilerinden insan birlikteliklerine dek çeşitlenen toplumsallık ile kendini açığa serer.

3. Duygulanımlara Doğru

Ritimlerden, melodilere, senfonilere böylece organizmalardan söz etmeye başladığımızda, Uexküll'den “Spinozacıdır” diye bahseden Deleuze ve Guattari'nin organizmayı ele alış şekli ontolojiye dair yeni sorular sorma imkânı sağlar. “Bir bedenden nasıl organizma yapılır” sorusu onlara göre ilişkilerin eklemelenmesine yönelik bir problemdir (Deleuze ve Guattari, 2005: 41). Bedenler, tabakalar oluşturan makinesel düzenlenmelere bağlı şekilde oluşur. Bu sebeple bedenler farklı seviyelerde işlemekte olan ilişkileri göz önünde bulunduracak şekilde ele alınmalıdır.

Deleuze ve Guattari'ye göre ilk katmanda gerçekleşen morfogenez ilişki, moleküler seviyede, şansa bağlı şekilde fenomenler yığını içinde gerçekleşir. Çifte eklemelenmeden müteşekkil bu katmanda moleküler haldeki ilişkilerden organların, işlevlerin, düzenlenmelerin görünür hale geldiği molar mekanizmalar oluşmaya başlar. Bir sonraki katman çok sayıda molekülün kimyasal etkileşimle daha büyük düzenlemelere evrildiği aşamadır. Bu iki katmanın farklılaştıkları nokta işlevleri ve doğalarıdır; ilki kimyasal motifler çıkarırken, ikincisi bunları birbirine bağlar (Deleuze ve Guattari, 2005: 42). Keza ilki daha anlık ve geçici karşılaşmalar içerirken, ikincisinde tekrar eden dinamik görünür olmaya başlamıştır. Uexküll'ün diliyle ritimden melodiye bir geçiş söz konusudur ve bu haliyle birbirlerine bağlıdırlar. Son olarak üçüncü bir katmanda birbirinden bağımsız moleküller ikili ilişkiye dâhil olurlar.

Her bir katman kendinden öncekine dair mekanizmaları içermeye devam eder. Bu anlamda moleküler veya molar denmesi nicelik bakımından değil, niteliksel bir ayrımı işaret eder. Deleuze ve Guattari'nin çizmiş olduğu tabloda sistem mükemmel bir uyum içinde değildir. Daha doğru bir ifadeyle sabitlenmiş bir bütünlükten ziyade her an parçalarına ayrılıp, yeniden bağlanan bir ilişkiler bütünü karşımıza çıkar. Moleküler ilişkiler daha *yemel*, heterojen birlikteliği imlerken, molar birliktelikte sınırlar daha belirgin hale getirilmiş, homojenleştirilmiştir. Fakat bu birlikteliğin içinde ritimler aslında hala mevcuttur, sadece dayatılan bir birlik tarafından tam olarak duyulamaz hale gelmiştir. Bir kimliğe veya türe aidiyet oluşturulurken farklılıklar törpülenir ve molar bütünsellikten bahsedilir.

Deleuze ve Guattari'nin ontolojisinde organizma meselesi herhangi bir varlığın aktüelleşmesi hususunda asli temalardan biridir. Bu minvalde sorulan sorular ise organizmanın kendinden menkul, stabil molar varlığından ziyade yaşamın içinden gelir. Bedenin neler yapabildiği, bireyöncesi süreçlerin nasıl eklemlenerek bireye dönüştüğü gibi sorunsallaştırmalar karşımıza çıkar. Deleuze ve Guattari'nin modern bilimi takip ettiği, düşüncelerini bu alanlara temas ederek serimledikleri göz önünde bulundurulduğunda içinde yaşadığımız dünyanın ontolojik temellerine bakarken Uexküll'e rastlamak çok şaşırtıcı değildir. Görece ender sıklıkta karşılaşsak da düşüncelerinde Uexküll'ün etolojiyi mümkün kılan biri olarak resmetmeleri ilgi çekicidir.

Her şeyden önce Deleuze'ün *Spinoza ve Pratik Felsefe*'de (2005) etolojiyi duygulanımların incelenmesi olarak yorumlamasından başlamak işimizi kolaylaştırabilir. Ona göre etoloji şu an çoğunlukla hayvanların davranışlarının bilimi olarak geçse de aslında insan-hayvanını da dâhil edecek ölçüde geniştir ve en basit haliyle bedenlerin tanımlanması, nelere muktedir oldukları, nelere nasıl tepkiler verdiklerinin bilimidir. Bu haliyle de etoloji, ontolojik bir katman edinir.

Şimdiye dek en çok karşımıza çıkan canlılardan biri olduğu için bir kez daha Uexküll'ün kenesine yer vermektense, oldukça canlılık dolu dünyası içinden görme

engelli birine eşlik eden bir rehber köpek üzerinden bedenlerin duygulanımsal değişkenliğine bakılabilir. Uexküll görme engelli biri ile rehber köpeğin umweltlerinin kesişimlerinin dikkat çeken yönlerini şöyle resmeder:

Görme engelli birinin umwelta epey kısıtlıdır; ayakları ve bastonuyla hissedebildiği ölçüde yolu tanıdıkır. Geçtiği sokak onun için karanlığa gömülüdür. Köpeği ise onu belirli bir yoldan eve götürmek zorundadır. Terbiye edilmesindeki zorluk, onu değil fakat görme engelliği ilgilendiren birtakım algısal işaretlerin köpeğin ortamına dâhil edilmesidir. Bu sebeple köpeğin götüreceği yol, kavis üzerinde kişinin hissedebileceği engeller üzerinden geçmelidir. Özellikle zor olan, mektup kutusu, açık bir pencere gibi köpeğin altından geçip gideceği şeyler için algısal işaret öğretmektir. Ancak özgürce koşan bir köpek tarafından normalde neredeyse fark edilmediği için, görme engelli birini tökezletecek sokaktaki kaldırım taşını da köpeğin umweltaine dâhil etmek zordur (Uexküll, 1934: 65-6).

Aslında Uexküll, bu pasaja canlıların mekânsal düzenlemelerinde aşına oldukları yerleri, hafızalarının yardımıyla kendilerine *tanıdık* hale getirmeleri hususunda yer verirken umwelt ve beden neler yapabildiği meselesini açabilmek için de fırsat sunar. Türe özgü becerilerden ziyade her bedenin kendine has etkilenme ve etkileme kapasitesinin öne çıkarılması duygulanımlardan bahsedebilmek için uygun bir zemindir. Işık ve sayesinde mümkün olan görme eylemi normatif sınırları içinde bir insan bedeni için ayrıcalıklı işaret taşıyıcılarıdır. Fakat bu işaretler görme engelli biri için elbette önemsizdir. O halde görme engelli birinin umweltainden bahsederken ışık ve görme eylemi işlevsel döngüleriyle tanımlanmayacak, buna karşın o işaretler belki yerdeki kabartılardan, yani dokunma duyusundan aktarılacaktır. Öte yandan köpeğin daha önceden bedeninde dikkat çekici bir uyarı oluşturmamış işaretleri öğrenebilmesi bu sayede kişiye yardım etmesi gerekir ki aslında bununla bedenlerin etkilenme kapasitelerinin değişkenliğine vurgu yapmış olur. Daha önceden ilgisiz olan, kendi öznelliği için önem taşımayan nitelikler dikkat çekmeye başlar ve bu sayede köpeğin de işaretler dünyasında değişiklikler baş gösterir. Bu durum oldukça bilindikir. Uexküll'ün analizinin katkısı ise bir hayvan ve bir insan umweltainin, diğer bir deyişle öznelliklerinin ihtiyaç ve ilişkiler esnasında dönüşebilme kapasitedir. Algılama ve etki etme döngülerinden oluşan bu öznelliklerde bahsettiği ise duygulanımlardır.

O halde duygulanımların incelenmesinden/sayılanmasından müteşekkil bir etolojinin görevlerinden biri yeğinsel niceliklerin gerçeklik yaratımındaki rollerini açığa sermektir. Yeğinsel nicelikler basitçe toplama çıkarma işlemlerine tabi olmadığından duygulanımların miktarı da varlıklar arasında hiyerarşik bir değer taşımaz. Görme engelli birini ışığa karşı herhangi bir tepki geliştirmemesi hiyerarşik bir anlam üstlenemez. Duygulanımlar daha ziyade ordinal seriler içinde yer aldıklarından dizideki sayılar belirleyicilik rolü kazanır.

Deleuze, yeğinliğin belirleyicilik rolünü nasıl üstlendiğini bireyleşme süreciyle ele alır. Uexküll'ü hatırlatacak şekilde şöyle der: “Bireyler sinyal-işaret sistemleridir. Her bireysellik yeğinseldir: dolayısıyla basamaklayıcı, bentleyici ve ileticidir; farkı onu oluşturan yeğinliklerde kendinde kapsar ve olumlar” (2017: 324). Bireyleşmenin yeğinsel olduğunu teslim etmek aynı zamanda bireyöncesi sürecin virtüel ve diferansiyel ilişkilerden meydana geldiği anlamını taşır. Bu sebeple molar belirlenimlerin aksine her zaman kendi içinde tekillikleri barındırır. Yeğinliklerin hesaba katılmadığı bireyleşme analizlerinde farklılaşmayı mümkün kılan koşullar göz ardı edilir. Hâlbuki farklılaşmayı önceleyen yeğin bir bireyleşme alanıdır. Bu noktada Deleuze, bireyleşmeyi farklılaşmanın bir komplikasyonu olarak görme eğilimi konusunda ikazda bulunur (Deleuze, 2017: 326). Nitelikler ve uzamlar, madde ve formlar bireyöncesinde gömülü halde bulunurlar.

Köpeğin eşlik edebilmesini mümkün kılabilmek için daha önceden onun çevresinde bulunsa da umweltine dâhil olmayan uyaranlarla duygulanımsal ilişkiye dâhil olması gerekir. Bu sayede köpeğin bireyleşme (bu örnek aynı zamanda evcilleştirmenin de bir örneğidir) sürecinde mekâna yönelik değişiklik sağlanmış olur. Artık kendi türünden farklılaşarak, başka bir köpeğin etkilenmeyeceği çevresel faktörlerin bedeninde yaratmaya başlayacağı duygulanımlarla, görme engelli birinin umweltini paylaşmaya başlar. Bu sebeple Deleuze ve Guattari “duygulanımlar oluşlardır (*becomings*) diyecektir” (Deleuze ve Guattari, 2005: 256).

“Spinozacı” bir biyoloğu anlayabilmek için, Spinoza'nın beden ile neyi kastettiğine değinmek önemlidir. Onun için beden modern ontoloji içinde sorgusuzca kabul ettiğimiz gibi ruha karşıtlığıyla, ruhun sonsuzluğunu, kendi kısıtlılığı ile hapsedişiyle tarif edilemez. Bu ifadeler baştan uygunsuz fikirlere¹⁰ Beden daha ziyade hareket ve durgunluk ilişkisinin sürerliğidir. Etika'nın 2. bölümünün ilk postulatında şöyle denir: “İnsanın teni (bedeni), her biri çok bileşik olan türlü tabiattan fertten birleşiktir.” (Spinoza, 2011: 95). İçerilen fertler dışarıdan sürekli devam eden uyarılara maruz kalırlar. Başka bir deyişle beden, her daim süren bir etkilenmenin tesiri altındadır, kimi zaman buna karşı reaksiyon gösterir, kimi zamansa tesir eden dış dünya kayda değer bir hareketin sebebi olmaz, bir başkasında ise yıkıma dek süren bir etki kendini görünür kılar. Bedenin ayrı fertlerden oluşan bu birlikteliklerinin her biri kendine has duygulanımlar oluşturur. O halde bedenin ne olduğu sorusu, neye muktedir olduğu, nelerden etkilenebildiği ile beraber ele alınması gereken bir problemdir.

Bedeni bu şekilde kavradığımızda normatif olmayan etiğin alanına yavaş yavaş dâhil olmaya başlarız. Yetkinliğin artması ve azalması arasında salınan bedensel kudret ile beraber değerlendirilecek olan etiğin esas meselesi ahlaki sorumluluk veya ödevlerle değil bizzat duygulanımların tertibatıyla alakalı olacaktır. Deleuze ve Guattari, *Bin Yayla* kitaplarında şöyle der:

Nelere muktedir olduğunu, başka bir deyişle duygulanımlarının neler olduğunu, nasıl başka duygulanımlarla, başka bedenlerle onları yıkmak veya onlar tarafından yıkılmak, eylemleri ve tutkularını değiş tokuş etmek veya onlarla daha güçlü bir beden bestelemek için bileşime dâhil olup olamadığını bilmediğimiz sürece, bir beden hakkında hiçbir şey bilmiyoruzdur (Deleuze ve Guattari, 2005: 314).

¹⁰ Deleuze, Spinoza'nın üç tür fikrine yer verirken birinci tür fikrin (*affectio*) bir bedenin veya cismin diğeri üzerindeki etkisiyle şekillendiğini ifade eder (Deleuze, 2008:19) Bu karşılaşmada taraflardan birinin yalıtık özellikleri belirlenebilir değildir, zira her karşılaşma temas ve iç içelik getirir. Başka bir ifadeyle bedenlerin kendilerinden ziyade değişikliğe uğramış, bir eyleme (temasa) maruz bırakılmış hallerine yönelik bir fikirdir. Fakat bu temasın açığa serdiği nedenlerden ziyade etkiler olduğu için uygunsuz fikirlere.

O halde sayısız parçacığın biraradalığından oluşan beden tanımlanabilmesi için, bedenin kendi parçacıklarının hızlanma ve yavaşlama hareketi gerçekleşirken, başka bedenlerle karşılaşmalarının nedenleri ve neticeleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Fakat bu parçacıkların önceden belirlenmiş, organize olmuş kendilikleri ve görevleri söz konusu değildir. Daha ziyade biçimsel gelişim bu hızlanma ve yavaşlama hareketlerine bağlı şekilde gerçekleşir. Deleuze, *Spinoza ve Biz* metninde bir kez daha Uexküll'ü hatırlatacak şekilde ivme ve yavaşlamanın kompleks ilişkisini müzik üzerinden anlatır (2005: 133). Bireyi oluşturan parçalar ses parçacıklarının hareketi gibi etki ederler, birbirlerinin içine girer, birbirlerini örter veya eklemlenirler. Fakat Deleuze hiçbir zaman sıfırdan başlanamayacağını ekler. Bu ifadeyi Uexküll'ün sabun köpüğüne sarılmış nesnelereyle beraber düşünebiliriz. Köpüğün içinde birçok algısal ve edimsel faaliyetten müteşekkil işlevsel döngüler, sayısız parçacığı biçim veya tözden ziyade etkileme ve etkilenme gücüyle belirler. Karşı karşıya kaldığı, etkileşime geçtiği diğer bedenler de aynı süreçten geçen döngülerden oluşmuştur. Uexküll özne ifadesini kullanmaya devam etse dahi, bedenlerin etkilenme gücünden bahsediyor oluşuyla aslında Spinozacı kiplere gitgide yaklaşmaktadır. Bu sebeple Deleuze aynı metinde Spinoza'dan sonra uygulanma üzerinden hayvan tasviri yapan biyolog olarak ismini anar (2005: 134). Uexküll'ün *puan-kontrpuan* ilişkisi, melodik dizilerle birbirlerine eklemlendikleri, bu süreçte de devamlı değişmelerine rağmen aynı bireyden bahsedebilmemizi tüm Etika projesini kat eden paralellik olarak vurgular.

Aynı metinde Deleuze'ün iki zıt plan kavramsallaştırması, Uexküll'ün plana-uygunluk olarak adlandırdığı süreci anlamaya da olanak tanır. İlk plan tanımı gereği aşkın, yapısal bir örgütlenmeyi imler, özneler ve biçimlerin belirleniminde asli yönlendiricidir ve aşkın olmasıyla asla açık seçik gözlenemez, sadece izlerinden yaklaşık bir varsayım türetilebilir. Buna karşın *içkinlik planı* addettiği düzeyde, gelişimden ziyade bileşime gönderme yapar. Biçimlenmemiş maddenin uygulanımsal hareketinin planıdır. Aşkın değildir. Bu şekilde dinamik karşılaşmaların, hızlanma ve durağanlıkların imkânı olan içkinlik planı, Uexküll'ün

devamlı olarak mücadele etmeyi sürdürdüğü mekanik yaklaşımın karşısına yerleştirdiği her bir varlığın duygulanma kapasitelerine yaklaşır (Deleuze, 2005).

4. Etik Bir Proje Olarak Etoloji

O halde beden neliğine yönelik soruşturmada ilişkiselliği ikincil bir pozisyon yerine kurucu olarak kurgulamak, bedenin duygulanışlarının da doğrudan etiğin meselesi olduğunu teslim etmek anlamına gelecektir. Bedenlerimize etki eden veya bizim etkide bulunduğumuz başka bedenlerle ilişkimiz, iki kapalı bütünün sadece optik sınırlarındaki sürtüşmeden değil, bu bütünlüleri oluşturan çok sayıda parçanın eklemlenmesinden meydana gelir. Bu sebeple her etkileşim anında bedeni oluşturan parçaların ilişkiselliği ile bütünün aynı kalmasına rağmen değiştiğini söylemek paradoksal değildir.

Bedeni bu şekilde kavramak, etiğin ilgi alanını da ödev veya haklardan kurtarıp karşılaşmaların sahasına taşır. Artık yerine getirilmesi gereken buyruklardan ziyade, bu buyrukların bir bütünü varsaydığının gözler önüne serilmesiyle, bedensel etkilenişlerde aktif bir rolü üstlenmek önem arz eder. Kötü bir karşılaşma, duygulanış bedensel gücü azaltırken, bunun aksine uygun bir karşılaşma bedeni neşeye sevk ederek muktedirliğini artırır. O halde bedeni uygunsuz karşılaşmalarla kedere yöneltecek şeyler yerine, iyi karşılaşmalar konusunda fikirler geliştirip varoluş gücünü artırması Spinozacı etiğin önceliğidir (Deleuze, 2008: 29).

Bedenlerin, kudreti nazarında değerlendirilmesi yani duygulanımlarının öneminin teslim edilmesi etolojinin sunacağı imkândır. Burada kudretten kastın ne olduğunu vurgulamak mühimdir. Nietzsche'de de karşımıza çıkan kudret, bir şeyi tahakküm altına alma gücü değildir. Zira kudret, karşımızdakinin gücünü azaltmak pahasına niceliksel olarak arttırabileceğimiz bir değer değildir, dahası kudret istenen bir şeyden ziyade varlıkta mevcut olandır, onun sayesinde bir şeyler istenebilir hale gelir. Bu sebeple iktidarla kudretin birbirine karıştırılmaması gerekir. Bu noktada Deleuze'ün "şeyleri değerlendirmek için duygulanımı" öne

çıkarması anlamlıdır (Deleuze, 2008: 100). Şeyler artık niteliksel olarak değil yeğlilikleriyle değerlendirilmeye başlanır:

Kısacası: Eğer Spinozacıysak bir şeyi ne biçimiyle, ne organları ve işlevleriyle, ne de töz ya da özne olarak asla tanımlamayacağız. Onu, Ortaçağ'a ya da coğrafyaya ait terimleri ödünç alarak, *enlem ve boylamları* ile tanımlayacağız. Bir cisim herhangi bir şey olabilir, bir hayvan olabilir, sessel bir cisim olabilir, bir ruh ya da fikir olabilir, dilbilimsel bir gövde, toplumsal bir gövde, bir birliktelik olabilir. [...] Enlemlerin ve boylamların toplamı, hep değişen, bireyler ve topluluklar tarafından elden geçirilmeyi, birleştirilmeyi, yeniden birleştirilmeyi bir an olsun elden bırakmayan Doğayı, içkin ya da tutarlılık planını kurar (Deleuze, 2005: 137-8).

Bu pasaj uzamlı parçaların düzenlenişi olan kiplerin plastisitesi sayesinde mümkün olmuştur. Böylesine bir modifikasyon sadece duygulanımların değişiminde değil öze dair de yeni bir bakış açısı gerektirir. Ahlaki kabulün dayattığı öz fikrinde belirli bir varlık biçiminin öne çıkarılması ve buyruklar altında sunulması söz konusuysa Spinozacı özde böylesine statik bir bütünlük ortadan kalkacaktır. Artık insan da özü gereği akıl sahibi bir hayvan değil, neler yapabildiğine göre ele alınmaya başlanır (Deleuze, 2008: 116). Bu etik faaliyetin unsurları kudretleri bakımında değerlendirilirken artık öz varlığın bir kipi haline gelir. Bu haliyle etoloji de etik de ontolojik bir meseleye evrilmiştir.

5. Oluşların Ahengi

Şimdiye dek çerçevesi çizilmeye çalışılan etolojinin klasik anlamıyla davranışlarla ilgili olmadığı görülebilir. Söz konusu olan daha ziyade düzenlemelerdir. Birçok farklı katmanda, muhtelif canlı, cansız varlıklar arasında ilişkilerin oluşturduğu yeni bedenler, alışımlar ve hükümlerdir.¹¹ Düzenlemeler ile davranışın sınırları içinde sabitlenmiş karakteri yerine, heterojenliği her zaman bünyesinde ihtiva eden varlığın doğal veya kültürel unsurların dinamik ilişkisi karakterize edilebilir. Burayı daha detaylı açabilmek için Deleuze ve Guattari'nin *oluş* kavramına başvurmak yardımcı olur.

¹¹ Alışım ve hüküm iki farklı toplumsal düzenlemeyi işaret eder. İlki pratik, tanınmış beden karışımlarını ifade ederken, ikincisi kolektif dönüşümleri, sözceleri içerir. Bkz. (Deleuze, 2009: 183-4)

“Tüm oluşlar molekülerdir” (Deleuze ve Guattari, 2005: 272). Burada bir taklit, temsiliyet veya ikameden bahsedilmediği özellikle vurgulanır. Formel ilişkilerin, homojenleşmiş bütünlerin, organize haldeki organların birbirleriyle işlevsellik dolayımı ilişkisi oluş değildir. Aksine, oluş sınırların bulanıklaştığı, birinin nerde başlayıp nerde bittiğinin kolayca teslim edilemeyeceği yakınlık bölgesinde (*zone of proximity*) gerçekleşir. Bu sebeple bu *ayırtedilemez* bölge kimseye ait değildir; birbirine yakın veya uzak puanların hiçbirine atfedilemez bölgesidir. Başka bir deyişle varlıkların molar kiplerinden uzaklaştıkları kaçış çizgisidir ve oluş bu sürecin kendisidir. İlişkinin mümkün olmasını sağlayan, eklemlenmeyi mümkün kılan kuvve halindeki niteliklerin fiile geçmesidir. Bu eklemlenme tarafların iç içe geçtiği, birinin diğerini öncelemediği ahenktedir:

Çiçek arı-gibi (*bee-like/bienenhaft*) olmasaydı

Arı da çiçek-gibi (*flower-like/blumenhaft*) olmasaydı

Ahenk asla sağlanamazdı.¹²

Burada *like* ifadesini *gibi* olarak çevirmek mümkündür. Fakat “like”a benzer şekilde “gibi” sözcüğünü de metafor icrası gibi algılamak riski mevcuttur. Uexküll’ün *Bedeutungslehre*’de yer verdiği ve analogik bir benzerlikten ziyade senfonik bir birlikteliğe vurgu yaptığı bu bölüm, Deleuze ve Guattari’nin oluş kavramıyla paralellik sergiler. Bu sebeple *Bin Yayla*’da dikkat çektikleri üzere “like” ifadesini *haecceities* ile bağlantılı şekilde ele almak gösterilen bir durum ve gösteren ilişkilerinden ziyade oluşun teslim edilmesidir (2005: 274). Burada Don Scotus’un tekillik üzerine olan *haecceities* kavramsallaştırması belli bir bedeni oluşturan yoğun bir süreci tarif etmesi gayesiyle kullanılır (Buchanan, 2008: 183).

Buchanan’ın dikkat çektiği gibi Deleuze ve Guattari, Uexküll’e doğrudan referansla olmasa da kaçınılmaz şekilde onu hatırlatan yaban arısı ve orkide çiftine yer verirler (2008: 179). Yaban arısı ve orkide arasındaki ayırtedilemezlik

¹² Uexküll’ün bu ifadesi, kaynağını hayran olduğu Goethe’den alır. Goethe’nin “Eğer göz güneş-gibi olmasaydı, güneşi göremezdi” (Wär nicht das Auge sonnenhaft, die Sonne könnst es nie erblicken) sözlerini şöyle tamamlar: “Eğer güneş göz-gibi olmasaydı, gökyüzünde parlamazdı (Uexküll, 1982: 65).

birbirlerine bağılılıklarıdır. Bir yanda çiçek arıyı kendi üreme organı haline getirmiş, bu sayede üreme sistemini dışsallaştırmıştır. Diğer yandan arı çiçeği kendi zevk nesnesine dönüştürmüştür. Bu ikili ilişkide molar anlamıyla arı da çiçek de birbirine dönüşmez, ayırte dilemezlik bölgesinde birbirlerinin varlığı sayesinde ortaya çıkan yeni duygulanımlar edinerek olduklarından başka bir şeye dönüşürler.

Bu melodik kompozisyon Deleuze ve Guattari için yeni bir düzenlemedir. Catherine Clément ile söyleşisinde Deleuze, katman katman açılan *Bin Yayla*'yı bir arada tutanın *düzenleme* kavramı olduğunu söyler (2009: 183). Değişik türden düzenlemeler, bileşenlerinin dâhil edildikleri analizleriyle aynı içkinlik düzleminde yer bulur. Melodik bir kompozisyon, hem kuşta hem de Schuman'ın nakaratlarında mevcuttur. Uexküll tarafından doğanın müzikal şekilde ele alınmasına hayranlıklarını ilan ederken, ileri sürdükleri motifte *milieu* ve *ritim* kaosu düzenlenmesinden başka bir şey değildir (Deleuze ve Guattari, 2005: 313-314).

Her canlı, harici maddenin ve dâhili bileşen unsurlarının *milieu*'süne sahiptir. Bir kodlama süreci olarak resmedilen *milieu* (ortam) kod çözümlerinin ve uyum sağlamanın periyodik hareketiyle ritme dönüşür. Öte yandan burada kaosa karşı bağışık bir yapı söz konusu değildir; kaos tarafından yok edilme tehlikesi her zaman mevcuttur. Bu formülasyonda kaosu ve ritmi bir arada tutan ise *milieu*'dür ve her an birbirlerine dönüşebilirler. Söz konusu olan kaos ve kozmosun birlikteliği, yani *kaosmoz*'dur. Fakat kaos ve ritmin birbirlerinin zıddı olmadıklarını vurgulamak önem taşır; kaos daha ziyade tüm *milieu*'ların kapsayıcısıken, ritim bunlar arasındaki iletişim ve koordinasyondur. O halde farklı zaman-mekânların koordinasyonunda aktifleşen kod çözümleri ritmin tesisinde oldukça önemlidir. Arı ve çiçek örneğinde olduğu gibi kontrpantal biçimde biraradalığı sağlayan, arıdaki çiçek kodu ve çiçekteki arı kodudur. Burada olduğu gibi simetrik kodlaşmalar olduğu gibi asimetric versiyonlar da söz konusu olabilir; göz yapısı gereği örümcek ağını algılayamayan böceklerin ağa takılması durumunda olduğu gibi, bir tarafta (örümcekte böcek kodu) mevcutken, diğer taraf tamamen ilgisiz olabilir (Buchanan,

2008: 34; Uexküll, 1982: 66). Ancak, organizma ve umwelt birbirlerine bakılmadan anlaşılabilir, örümceği daha kapsamlı tasavvur edebilmek için umweltinin parçası olarak ördüğü ağı dâhil etmek zaruridir.

Milieu ve ritimlerin yerliyurdlaşmasıyla beraber bölgeden (*territory*) bahsetmeye başlayabiliriz. Bölgeyi tanımlayan asli unsurlardan biri ritimlerin belirli işaretlerle dışarı vurulmasıdır. Bu *milieu*'nün nitelikleri ile ritmin ifadesidir. Dışarı vurma sürecinde işlevlerden ziyade bölgenin kendisinin üretimi öne çıkarken, işlevlerin yeniden düzenlenmesi için bir alan sağlar. Bu sebeple Deleuze ve Guattari, Konrad Lorenz'in bölgenin çevrelenmesinde saldırganlığı temel aldığı tezine karşı çıkarlar (2005: 315-316). Zira saldırganlığın belirleyici rol üstlenmesi, birçok farklı nedenin görünmez kılınmasının ötesinde tehlikeli politik sonuçlara yol açabilir.

Uexküll, umwelt ile şimdiye dek gösterilmeye çalışıldığı gibi Deleuze ve Guattari'nin duygulanımlar üzerinden tesis etmeye gayret ettikleri yeni bir sınıflandırma sistemi fırsatı sağlar. Bu minvalde Deleuze ve Guattari'nin *nakarat* olarak bahsine yer verdikleri metodolojik yenilik ısrarla önemini vurguladıkları içkinlik düzlemindeki düzenlemeler arasında hareketin analizini mümkün kılan unsurdur. Nesnesiyle deneyiminin koşulları zamansallığını yanında taşıdığı için, öznenin zaman içinde çözünmesi kaçınılmazdır. Bir bakıma nesne, özneyi kuşatırcasına konumlanır. Öznenin bu sonluluğu ise Uexküll'de birçok sonluluğun birbiriyle teması içinde değer kazanır. İnsan öznesi de karşısındaki varlık tarafından kuşatılır ve bizzat bu sayede öznellik edinir. Puana karşılık kontrpuan, ilişkilerin temel dinamiğini oluşturur.

Sonuç

Canlılara böylesine öznellikler vadeden, onları kendi ortamları içinde bedensel eylem repertuarlarıyla değerlendirmeyi öneren umwelt öğretisi, Vincianne Despret için ise hayal kırıklığı yaratmıştır. Bunun sebebi teorinin kendi açmazları veya Uexküll'ün tartışmaya açık eleştirileri değil, daha ziyade Despret'ye göre, istisnalar olsa dahi "yabancı varoluş tarzları konusunda gösterilen inceliğin

çabucak sınırına varmasıdır” (2009: 189). Ona göre hayvanlara dair bilgi üretim süreçlerinde (etoloji dâhil) belirli ön kabul ve koşullar (açlık, korku vb.) sürdürülmekte, kendi doğal ortamlarında incelendikleri iddia edilse de antropomorfizm (bundan çıkmak belki zaten mümkün değildir¹³) ve antroposantrizm bakışı bulanıklaştırmaya devam etmektedir. Keza Anna Tsing de sabun köpüğü metaforunu canlıları birkaç duyudan ibaret kılarak kısıtladığı için eleştirir (Tsing 2015, akt. Schroer, 2019: 8). Fakat Schroer'in ileri sürdüğü gibi umwelt öğretisi henüz nihayete ermiş değildir. Uexküll'ün asli uğraşlarından biri hayvanları öznel varlıklar olarak görmekten imtina eden modern bilimsel düşünce içinde bir gedik yaratıp, onların da anlam ve dünya üreten failer olduklarını gözler önüne sermektir (Uexküll, 1931).

Tim Ingold, insanın özünün peşindeki filozofların genellikle “insanları belirli bir tür hayvan yapan şey nedir?” (*What makes humans animals of a particular kind?*) sorusu yerine “İnsanları tür olarak hayvanlardan ayıran nedir?” (*What makes humans different in kind from animals?*) diye sorduklarını dikkat çeker (Ingold, 1994: 19). Sorulardan ilki insanı diğer hayvanlar arasında bir pozisyona yerleştirirken, ikincisinde tahkikat tamamen değişir ve insan ve hayvan arasındaki farklılık, insanın asli referans noktasına evrildiği ahlaki bir boyut edinir. Bu minvalde Uexküll'ün plana-uygunluk çerçevesinde ördüğü öğretisinde hayvanı insana kıyasla eksiklikleri ile değil, daha ziyade umweltsi ile ele alması ihtiyaç duyulan sürekliliği sağlayabilir. Bu yaklaşımın bir diğer önemli katkısı canlılar arasındaki mevcut farkı da etraflıca değerlendirebilme imkânıdır. Artık canlılar arasındaki fark, kerteriz noktası üzerinden belirlenen bir eksiklik ile değil, kendi içkin özellikleri ile öne çıkar. Karşılıklı ilişkiler, etkileme ve algılama faaliyetleri ile tertip edilerek oldukça dinamik bir veçhe edinir. Bir nesne başka bir döngünün öznesine dönüşebilir, bu sayede öznenin kendinden menkul kabul edilen yapısı sorunsallaştırılmış olur. Bu minvalde Uexküll'e canlıları kendi umweltlerine hapsettiği eleştirisi getirildiğinde,

¹³ Daha detaylı bilgi için bkz. (De Waal, 2018) (Massumi, 2020)

umweltlerin birbirine etki edebildiğini, dönüştürebildiğini, eklemleme veya yeni düzenlemelere dâhil olabildiğini göz önünde bulundurmak önemlidir. Başka bir ifadeyle umweltler seçici geçirgen ve süreklilik tesis edebilecek bir yapıdadır. Bu sayede canlı, ilişkilerinden kopuk, izole bir varlık yerine, kendine has nitelikleri ile belirir.

Öte yandan Deleuze ve Guattari'nin etoloji ve etiği birbirlerine eklemledikleri yaklaşımları uyarınca her canlının kendi eylem repertuarları ile plana uygun şekilde konumlanması Gilbert Simondon'un şu sözlerini hatırlatır: "Yaşam her yerde aynıdır. Bir istiridyede, bir ağaçta, bir hayvanda ya da bir insanda yaşam hep aynı talepleri yineler" (Simondon, 2019). Fark ise bu taleplerin algılanması ve cevaplanması sürecinde gizlidir. Bu sebeple yaşamın sürekliliği içinde farkın keşfedilebilmesi için Uexküll'e başvurmak elverişli bir teorik teçhizat sunar.

Different and Continuous: A Stroll through Uexküll's Umwelt

Summary

Eylül Tuğçe ALNIAÇIK ÖZYER

Assist. Prof. Dr.

Turkish-German University, Faculty of Cultural and Social Sciences, Department of Sociology, Istanbul, TR

ORCID: 0000-0001-5938-5636

eylulalnicik@gmail.com

Introduction

Humans classification and conception of beings whose cognitive capacities and processes differ from them and that require tremendous effort to comprehend and to be included in the world of meanings have been shaped around certain dualities of Eurocentric scientific thought. Although the dual categorization of this ontology (subject-object, agent-action, object-event, etc.) has been rooted in the philosophical tradition since Aristotle, it now manifests itself as a crisis, as Barry Smith emphasized. Smith highlights the object (*objekt*) and the event (*erregnis*) among the differences positioned as dualities in various combinations. While the object is simply a thing, an object (*dingen, körpern*), the event is a transformation, a process (*veränderung, prozessen*) (Smith, 2004: 31-32). In this design, the existence of the object is described as identical (*identisch*) from beginning to end. Of course, since it is not possible to consider an object that is completely free from change, qualitative change struggles to find expression in a quantitative way. Precisely for this reason, what we encounter in various crisis discourses today is the illusion of the impossible identification that is secured to be established between qualitative representation and quantitative exchange. One of the main problems with quantification lies in the claim of objectivity and in disregarding and backgrounding subjective conditions and the effort to compare units that cannot be reduced to each other (Latour & Lepinay, 2018). However, what the general unit of measurement will be for benchmarking is a very important ethical and methodological issue.

The anthropocentric structure of modern thought is itself based on such a comparison. On the one hand, there is the human being who has been schematized, whose dynamic aspect has been included in static boundaries and made the measure of everything, on the other hand, everything that overflows from "him" is left aside with its very dense, layered, intricate relationships. However, modern scientific thought is

not completely homogeneous, and each period contains criticisms and alternatives with the virtual characteristics of its inherent conditions (Descola, 2013: 159). In this way, the works of Jakob von Uexküll, who seeks alternatives to the mechanistic view, impossible objectivity, the privileged position of human beings, in short, the periodic assumptions of modern scientific thought that pull the "meaning" out of life, serve to establish a common ground for our understanding of other living things. In this context, the aim of this study is to examine Uexküll's project, which tries to deal with animals' own subjectivity, in the light of Deleuze and Guattari's studies.

1. In Search of Lost Meaning

One of the main concerns of Uexküll, who was first and foremost a biologist, is that biology, and in conjunction with biology; zoology and botany are relatively late-developed disciplines. Perhaps for this reason, there has been a methodological tendency to transfer the methods of physics and chemistry directly to biology, but this tendency has resulted in the reduction of living organisms to physiochemical mechanisms, and the mechanism has turned into the basic methodological preference. What is meant by the mechanism here is the permanent cause-effect network of classical physics and the entire time-space coverage of the network (Weiss, 1948: 45). However, biology, which is the science of life for Uexküll, contains its own creative possibility and subjectivity (1928). One of the tasks that biology will undertake in this context is to include the data it has obtained through physiology in the world of meanings, to examine living things together with their own living environments and to make an inventory of the action repertoires they employ to adapt.

Although Uexküll is not an anti-evolutionary biologist (Kull, 1999), he criticizes Darwin for his methodological methods and choices. His main concern with Darwin's analyzes is that the whole is reduced to the assembly of parts of the organism. This approach ignores the importance of what the organism itself means, for example, an animal as a whole. For Uexküll, who followed Kant, it is important to talk about the world as a subjective emergence condition and to look at the conditions under which these appearances are provided in all organisms. Appearances are processes. In the umwelt conceptualization, in which objects will be examined in relation to subjects, the subject category is not only unique to humans.

2. Umwelt-Research

It is important for Uexküll to be able to penetrate the meaningful worlds of living things, including the simplest organisms. The most crucial concept he developed for this project is umwelt, which was first presented in 1909 in the book "Innenwelt und Umwelt der Tiere". Since Uexküll's own works have not been translated into Turkish yet, there is no consensus on the Turkish translation of the concept. However, it cannot be said that there is a consensus on the English translations. Although there are suggestions such as subjective world (Augustyn, 2009: 2), surrounding world, environment (Uexküll, 2010), there are also examples where the concept is preserved as umwelt. The concept consists of the words *um-* (a preposition meaning around) and

welt (the world). Although the choice of the surrounding world in this state seems appropriate in terms of literally translation, it hides that the concept is formed by the coming together of the "inner" and "outer" worlds of living things, as if it highlights the external world more. For this reason, considering that it is one of the most important elements of the conceptual equipment Uexküll has created and that it has acquired a special, completely new meaning with him, it seems reasonable to preserve the concept *umwelt* in the original version in Turkish as well.

2.1. After the Tick

Perhaps the most popular creature that Uexküll has featured in his multi-species forays is the female tick, which is (as he puts it) an unpleasant guest. Uexküll asks how the tick can be considered a machine (1934). A physiological assumption based only on reflexes states that all reflex arcs work together with movement transmission, there is no need for a subjective factor. However, on the other hand, what is in question is not only the transfer of movement, but also the operation of the transfer of stimulation, and this stimulation only takes place when it is noticed by the subject. One of the most notable points conveyed by the tick is that the tick's time progresses in its own way. As Uexküll argues, the duration (*dauer*) of each moment (*moment*) varies in living things (Uexküll, 1934: 9).

2.2. Time in Umwelt

According to Deleuze, the first of the innovations that Kant brought about time and temporality is about the dependence of time on movement and change (Deleuze, 2007: 46). In ancient tradition certain temporal units, periods, phases, and thus the calendar, were possible according to the motions and positions of the planets. After Kant, time begins to evolve from a cyclical to a linear form (Deleuze, 2007: 47). However, when one talks about reality, the synthesis of reality also has an intensive quantity. In terms of intensity, it is a moment. It is a stage where addition or subtraction becomes dysfunctional, the succession of values no longer matters. In this state, time ceases to be something that can be calculated and becomes a parameter (Deleuze, 2007: 60).

2.3. Space in Umwelt

For Uexküll, space is subjective like time. Every living thing is involved in its own web of subjective relations through perception signs. Space enables these perception signs to be articulated to each other (Uexküll, 1934: 11). For Uexküll, surrounding (*umgebung*) and *umwelt* are not the same thing. Which of the networks of relations that arise from the infinite number of movements around a living thing will be included in depends on the perceptual choices within the functional cycle (*funktionkreis*). According to Uexküll, all living things are involved in a two-sided movement; perception and effect. On the one hand, it interprets certain features of the surrounding with the perception sign (*merkzeichen*) coming from the outside world, on the other hand, it applies the effect sign (*wirkzeichen*) it deems necessary after a selective process (Uexküll, 1934: 6). It is important that he specifically uses the expression "to choose" (*auswählen*) here, because every living thing is a subject as a result of the aforementioned unique characteristics. The subject creates a stimulus again by acting on stimuli from the living

outside world; so the process that Uexküll calls the functional cycle takes place. These discrete cycles of living things establish connections with each other in quite different ways in space-time, and the functional world (*funktionwelt*) of organisms is shaped. Uexküll analyzes the functional world as follows: the sum of the stimuli affecting an animal creates a world in itself. The stimuli associated with the functional cycle become indications to provide reference for the animal's movements. The sum of these indications is perception world (*merkwelt*). From this point of view, the animal that makes an instruction creates an inner world (*innenwelt*) (Uexküll, 1926: 126). The sum of actions directed by the animal to the outside world creates effect world (*wirkwelt*).

With the comprehensive coalescence of perception world and effect world, the whole that Uexküll calls the *umwelt* is revealed. The entire functional cycle arises from the union of the inner world and the *umwelt*. The *umwelt* can also be differentiated into the performative and sensuous world in itself. Nothing is left to chance in the process of these cycles and associations, everything moves with conformity with the plan (*planmässigkeit*) (Uexküll, 1926: 127). Contrary to dualist ontological propositions in which things are presented as they are isolated and impossible to relate otherwise, Uexküll's formula is an understanding of an object that, among many aspects of an object, conforms to the *umwelt* of the living thing and conditions its experience through the stimuli it creates.

3. Towards the Affections

According to Deleuze, although ethology is now mostly referred to as the science of the behaviors of animals, it is actually broad enough to include the human-animal, and in its simplest form, it is the science of what bodies are capable of and how they react. As such, ethology acquires an ontological layer.

So, one of the tasks of an ethology that is the examination/counting of affects, is to reveal the role of intense quantities in reality creation. Since intensive quantities are simply not subject to addition and subtraction, the quantity of affects also does not have a hierarchical value among entities. Emphasizing the unique capacity of each body to be affected and to effect is a suitable ground to clarify affections.

While the acceleration and deceleration of the body's own particles take place, the causes and consequences of encountering other bodies must also be taken into account, in order to define the body, which is composed of a combination of innumerable particles. However, these particles have no predetermined, organized self or task. Rather, the formal development appears depending on these acceleration and deceleration movements. Deleuze reminds us in the text "Spinoza and Us" once again that Uexküll, deals with the complex relationship of acceleration and deceleration through music (2005: 133). The parts that compound the individual act like the movement of sound particles, they enter into each other, cover each other or articulate. But Deleuze adds that one can never start from scratch. We can think of this expression together with the objects of Uexküll wrapped in "soap bubbles". The functional cycles, consisting of many perceptual and performative activities in the soap bubble, determine the countless particles accordingly to their power to affect and be affected rather than

form or substance. The other bodies it encounters and interacts with are also made up of cycles that go through the same process. Even though Uexküll sustained to use the term subject, he was actually approximate to the Spinozist modes, as he considered the power of being affected by bodies. For this reason, Deleuze mentions his name in the same text as a Spinozist biologist who depicts animals through affects after Spinoza (2005: 134).

In the same text, Deleuze's conceptualization of two adverse plans also makes it possible to comprehend what Uexküll announced conformity with the plan. The first plan, by definition, implies a transcendent, structural organization, it is the primary guide in the determination of subjects and forms, and with its transcendence it can never be observed clearly, only an approximate assumption can be derived from its traces. On the other hand, at what Deleuze considers the plan of immanence, he refers to composition rather than development. It is the plan of the affective movement of unformed matter. In this way, the immanence plan, which is the possibility of dynamic encounters, acceleration and stasis, approaches the affective capacities of each being, which Uexküll places against the mechanical approach that he constantly struggles with (Deleuze, 2005).

4. Ethology as an Ethical Project

Examination of bodies in terms of their power, that is, acknowledging the importance of their affections, is the opportunity that ethology will offer. It is crucial to highlight what is meant by power here. The power we encounter here is not domination. Because power is not a value that we can increase quantitatively at the expense of reducing the power of the other beings. Moreover, power is something that exists in existence rather than something desired, thanks to it, something becomes desirable.

5. Harmony of Becomings

It can be seen that ethology is not about behavior in the classical sense. It's more about *agencement*. They are new bodies, alloys and provisions formed by the relations between various living and non-living beings in many different layers. Through the *agencement*, instead of the character of the behavior fixed within the boundaries, the dynamic relationship of the natural or cultural elements of the being, which always includes the heterogeneity, can be characterized. It helps to refer to Deleuze and Guattari's concept of becoming to explain this in more detail.

"All becomings are molecular." (Deleuze and Guattari, 2005: 272). It is particularly emphasized that there is no mention of an imitation, representation or substitution here. The functional-mediated relationship of formal relations, homogenized wholes, and organized organs with each other is not becoming. On the contrary, becoming takes place in the zone of proximity, where the boundaries are blurred and where one starts and ends cannot be easily delivered. This indistinguishable territory therefore does not belong to anyone; it is the region that cannot be attributed to any of the points close or far from each other. In other words, it

is the line of flight from which beings move away from their molar modes, and becoming is this process itself. It is the actualization of the virtual qualities that make the relationship possible and enable articulation. This articulation is in harmony where the sides are intertwined and one does not precede the other.

Conclusion

Tim Ingold argues that philosophers in pursuit of the essence of human often ask the question of "What makes humans different in kind from animals?" instead of the question "What makes humans animals of a particular kind?" (Ingold, 1994: 19). While the latter places human in a position among other animals, in the first the inquiry completely changes and the difference between human and animal acquires a moral dimension in which human evolves into the primary reference point. In this respect, Uexküll's principles, which he knits within the framework of conformity with the plan, can provide the necessary continuity when he considers the animal not with its deficiencies, but rather with its *umwelt*. Another important contribution of this approach is the opportunity to examine the existing difference between living things in detail. Now, the difference between living things comes to the fore not by a deficiency determined through the bearing point, but by their inherent characteristics. It acquires a very dynamic aspect by organizing mutual relations, influencing and perception activities. An object can become the subject of another cycle, thus problematizing the self-considered structure of the subject. In this respect, when Uexküll is criticized for imprisoning living things in its own *umwelts*, it is important to consider that *umwelts* can affect each other, transform, articulate or be included in new arrangements. In other words, *umwelts* are selectively permeable and have a structure that can establish continuity. In this way, the living thing appears with its own characteristics, rather than an isolated being, cut off from its relations.

On the other hand, in accordance with Deleuze and Guattari's approaches in which they articulate ethology and ethics, the positioning of each living thing in conformity with the plan with their own repertoire of action reminds us of Gilbert Simondon's words: "Life is the same everywhere. In an oyster, in a tree, in an animal, or in a man, life has the same demands" (Simondon, 2011: 51). The difference is hidden in the process of perceiving and responding to these demands. For this reason, applying to Uexküll provides a suitable theoretical equipment to discover the difference in the continuity of life.

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Augustyn, P. (2009). Uexküll, Peirce, and Other Affinities Between Biosemiotics and Biolinguistics. *Biosemiotics*, 2, 1-17.
- Buchanan, B. (2008). *Onto-Ethologies: The Animal Environments of Uexküll, Heidegger, Merleau-Ponty and Deleuze*. State University.
- Chrulew, M. (2020). Reconstructing the Worlds of Wildlife: Uexküll, Hediger, and Beyond. *Biosemiotics*, 13, 137-149.
- De Wall, F. (2018). *Hayvanların Ne Kadar Zeki Olduğunu Anlayacak Kadar Zeki miyiz?* (çev. A. B. Kaya). İstanbul: Metis.
- Deleuze, G. (2005). *Spinoza ve Pratik Felsefe* (çev. U. Baker). İstanbul: Norgunk.
- Deleuze, G. (2007). *Kant Üzerine Dört Ders* (çev. U. Baker). İstanbul: Kabalcı.
- Deleuze, G. (2008). *Spinoza Üzerine 11 Ders* (çev. U. Baker). İstanbul: Kabalcı.
- Deleuze, G. (2009). 8 yıl sonra, 80'ler Söyleşisi (çev. E. Keskin). *İki Delilik Rejimi* (derl. D. Lapoujade). İstanbul: Bağlam.
- Deleuze, G. (2017). *Fark ve Tekrar* (çev. B. Yalım & E. Koyuncu). İstanbul: Norgunk.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (2005). *Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia* (trans. by B. Massumi). University of Minnesota Press.
- Descartes, R. (1998). *Discourse on Method* (trans. by C. Donald). Hackett.
- Descola, P. (2013). *Doğa ve Kültürün Ötesinde* (çev. İ. Yerguz). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Despret, V. (2019). *Doğru Soruları Sorsaydık Hayvanlar Ne Söyledi?* (çev. N. Bingöl). İstanbul: Tellekt.
- Feiten, T. E. (2020). Mind After Uexküll: A Foray into Worlds of Ecological Psychologists and Enactivists. 11(480), 1-10.
- Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve Şeyler* (çev. M. A. Kılıçbay). İstanbul: İmge.
- Gould, S. J. (2013). *Darwin ve Sonrası: Doğa Tarihi Üzerine Düşünceler* (çev. C. Temürcü). Tübitak.
- Haeckel, E. (1862). *Die Radiolarien (Rhizopoda Radiaria): Eine Monographies*. Georg Reimer.
- Haraway, D. (2010). *Başka Yer* (çev. & derl. G. Pular). İstanbul: Metis.
- Ingold, T. (1994). *Companion Encyclopedia of Anthropology: Human Culture and Social*. Routledge.

Kull, K. (1999). Umwelt and evolution: From Uexküll to post-Darwinism. *Semiosis, Evolution, Energy: Towards a Reconceptualization of the Sign içinde*, 53-70.

Kull, K. (2020). Uexküll studies after 2001. *Sign Systems Studies*, 48(2/4), 483-509.

Latour, B. & Lepinay, V. A. (2018). *Tutkulu Çıkarların Bilimi- Gabriel Tarde'in İktisat Antropolojisine Bir Giriş* (çev. E. Değirmenci). İstanbul: Heretik.

Massumi, B. (2020). *Hayvanların Politika Hakkında Bize Öğrettikleri* (çev. E. Sünter). İstanbul: Norgunk.

Mildenberger, F. & Bernd, H. (2014). Zur ersten Orientierung. *Umwelt und Innenwelt der Tiere*. Berlin: Springer Verlag.

Schroer, S. A. (2019). Jakob von Uexküll: The Concept of Umwelt and its Potentials for an Anthropology Beyond the Human. *Ethnos*, 86 (1), 132-152.

Sebeok, T. (2001). *Signs: An Introduction to Semiotics*. University of Toronto.

Simondon, G. (2011). *Two Lessons on Animal and Man* (trans. by D. S. Burk). Minneapolis: Univocal Publishing

Simondon, G. (2019). *Hayvan ve İnsan Üzerine İki Ders*. (çev. E. Sünter) İstanbul: Norgunk.

Smith, B. (2004). Die ganze Welt ist eine Bühne: Zur Ökologie und Ontologie menschlicher und tierischer Lebenswelt. *Interdisciplinary Phenomenology*, 1, 31-44.

Spinoza, B. (2011). *Etika* (çev. H. Z. Ülken). Ankara: Dost.

Spitzer, L. (1942). Milieu and Ambiance: An Essay in Historical Semantics. *Philosophy and Phenomenological Research*, 3, 1-42.

Stjernfelt, F. (2011). Simple Animals and Complex Biology: Von Uexküll's two-fold influence on Cassirer's Philosophy. *Synthese*, 179, 169-186.

Tonnessen, M. (2009). Umwelt Transition: Uexküll and Environmental Change. *Biosemitics*, 2, 47-64.

Tonnessen, M. (2015). Chapter I Introduction: The Relevance of Uexküll's Umwelt Theory Today. İçinde Brentari, Carlo (Ed.), *Jakob von Uexküll: The Discovery of the Umwelt between Biosemiotics and Theoretical Biology*. Springer.

Toscano, A. (2014). Gilbert Simondon. (çev. Ö. Karakaş). *Deleuze'ün Felsefi Mirası* (ss. 435-456). İstanbul: Otonom.

Uexküll, J. von. (1910). Über das Unsichtbare in der Natur. *Österreichische Rundschau*, 25, 124-130.

Uexküll, J. von. (1913). Bausteine zu einer biologischen Weltanschauung. *Gesammelte Aufsätze*.

Uexküll, J. von. (1926). *Theoretical Biology*. Harcourt.

Uexküll, J. von. (1928). *Theoretische Biologie*. Springer.

Uexküll, J. von. (1931). Die Rolle des Subjekts in der Biologie. *Die Naturwissenschaften*, 19, 385-391.

Uexküll, J. von. (1934). *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen*. Julius Springer Verlag.

Uexküll, J. von. (1982). The Theory of Meaning. *Semiotica*, 42 (1), 25-82.

Uexküll, J. von. (2001). The New Concept of Umwelt: A link between science and the humanities. *Semiotica*, 134 (1), 111-123.

Uexküll, J. von. (2010). *A Foray into the Worlds of Animals and Humans* (trans. by J. D. O'neil). University of Minnesota Press.

Uexküll, T. von. (1998). Introduction: Meaning and science in Jakob von Uexküll's concept of biology. *Semiotica*, 42 (1), 1-24.

Weiss, H. (1948). Aristotle's Teleology and Uexküll's Theory of Living Nature. *The Classical Quarterly*, 42 (1/2), 44-58.